

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland
Nr 1 1961

ale

Historisk Tidskrift För Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Landsantikvarie Sven E. Noreen, Kristianstad. Tel 044/134 28

Redaktionskommitté

Docent Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Sten Körner, Lund

Docent Birgitta Odén-Dunér, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse 1961—62

Professor Sven Kjällerström, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., docent Erik Cinthio, Lund, v. sekr., intendent Bengt-Arne Persson, Varberg, kassör samt lektor Hilbert Andersson, Ystad, professor Sture Bolin, Lund, docent Bertil Ejder, Lund, redaktör Axel Fjellander, Malmö, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hålsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, landsantikv. Sven E. Noreen, Kristianstad, stationsm. Sven Nöjd, Örkelljunga, docent Birgitta Odén-Dunér, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, museiintendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften under 1962

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 10:— kan insättas på postgirokonto Lund nr 246831.

Omslaget har komponerats av Harry Kumlien

Omslagsbilden efter Mejers karta över Åhus (1650-talet) tecknad av Bengt Salomonsson.

Tidskriften Ale

En presentation

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening har ett traditionsrikt förflutet. När den för snart 100 år sedan bildades, år 1865, under namnet Föreningen för Skånes fornminnen och historia (Skånska Fornminnesföreningen), var det som en fortsättning på Sällskapet för Skånes historia och beskrifning, stiftat redan 1844. — Den nu klassiska "Samlingar till Skånes historia fornkunskap och beskrifning" började utkomma 1868 som föreningens medlemsskrift under redaktion av Martin Weibull, och sonen Lauritz fortsatte verket med den lika namnkunniga serien "Historisk Tidskrift för Skåneland", 1901—1921. I dessa skrifter publicerades en rad grundläggande bidrag till de skånska landskapens historia. Påfallande var den starka anknytningen till arkeologiska och antikvariska problem.

Av de äldsta årsberättelserna framgår att föreningen ursprungligen hade ett bestämt praktiskt syfte; den fungerade i viss mån som en kulturminnesvårdande institution. Man sökte vårda och skydda fornlämningar och tog initiativ till undersökningar och utgrävningar. — Så småningom övertogs dessa uppgifter av statliga myndigheter och

särskilda institutioner, och den gamla föreningen förde en allt mer tynande tillvaro, särskilt sedan dess tidskrift upphört.

När föreningen i år åter väckts till liv har det för initiativtagarna varit i förvissningen — eller skall vi säga — förhoppningen att det hos både forskare och lekmän alltså finns ett intresse och ett behov av en historisk-arkeologisk förening för Skåneland.

Främst på föreningens program står, idag som 1868, att utge en tidskrift. När första numret nu föreligger krävs kanske en programförklaring.

Först då något om namnet. ALE återfinnes i benämningen på Skånes kanske skönaste och märkvärdigaste fornlämning, skeppssättningen Ales stenar vid Kåseberga. Kung Ale är en myt för vars invecklade genesis redogöres på annat håll i detta häfte. Som titel på tidskriftens omslag skall ALE tjäna som symbol för skånsk historia och kultur och, hoppas vi, ge rika associationer till det historiskt-antikvariska fältet. Men det gamla namnet "Historisk Tidskrift för Skåneland" står alltså kvar, och den programförklaring som angavs för snart hundra år sedan gäller också idag: "att bilda en före-

ningspunkt för samtida litterära sträffanden till Skånes historia, fornknuskap och beskrifning”.

Om tidskriftens kommande innehåll skall här inte mycket ordas; det är bäst att icke sia. Blott några riktlinjer kan anges.

Publikationens främsta uppgift är att presentera nya och aktuella forskningar och fynd rörande de skånska landskapens historia. Interesseområdet omfattar alltså i överensstämmelse med föreningens traditioner, de gamla danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Tanken är kanske främst att möta ett behov från skolfolk som efterlyser aktuellt stoff för undervisningen i hem-

bygdens historia och från den s. k. intresserade allmänheten, som inte har facklitteraturen lättillgänglig. — Men tidskriftens uppgift är inte enbart pedagogisk. Värdefullt vore om man med den också kunde utfylla en lucka mellan dansk och svensk forskning genom att presentera sådant material till Skånelands historia, som ligger utanför de, traditionellt sett rikshistoriska intresseområdena. Slutligen kan ALE bli en mötesplats mellan historiker, arkeologer och övriga kulturhistoriker, vilka här från sina olika utgångspunkter kan angripa ett och samma problem till en ny och bättre belysning.

Sven E. Noreen

”Kring skepp och gravskepp glittrar böljeskummet...”

Foto Lars Bergström J:r, Riksantikvarieämbetet.

Varför Ale?

Saga och sanning om skeppssättningen vid Kåseberga

Som sig bör inledes Ales första nummer med en presentation av skeppssättningen vid Kåseberga som fått låna ut sitt namn till den nya tidskriften. Intendent *Gustaf Åberg* har i annat sammanhang utförligt redogjort för forskning och folktradition kring Ales stenar och ger här en sammanfattning av problemen.

Vinjett efter teckning av Helge Lundström.

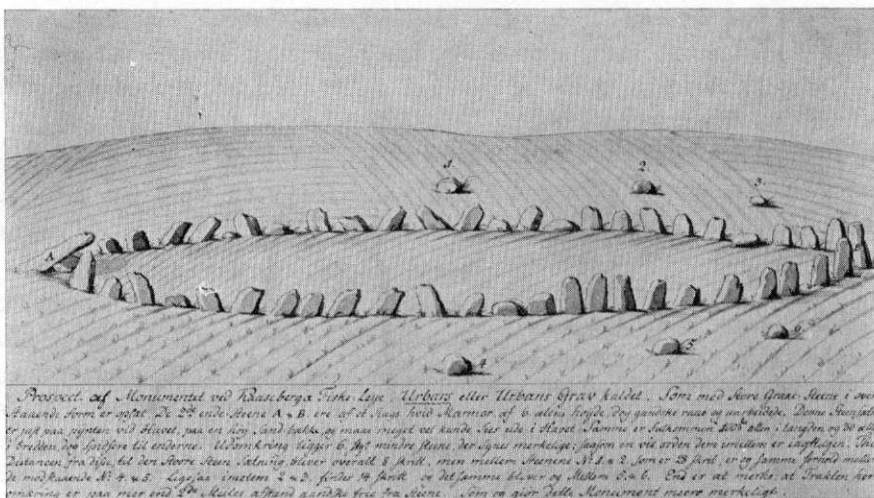

"Paa Vallebiereg Marck, hos Kaasebiege Leye, j fierding Veis fraa dett Reef, Som Kalldis Saandhammer, Vdj Vester, staar dj Stene Som kalldis A l s Stene: dj ere disponeret och Sette ligesom it Skib...

Bønderne der hos Siger, att gammelt tale staar: att A l l haffde Satt Sig forre, att hand Ville gjøre Sig en Haffn, Nedenforr Dette biereg Som disse Stene staae paa..."

Så berättar sognepresten Niels Ipsen i sin "Indberetning" rörande socknens "Antiqviteter" till Christian IV:s kansli år 1624. ALL kallades alltså då den gamle vikingen av övernaturligt format, som folk ansåg vara en värdig upphovsman till det jättelika stenskeppet uppe på Kåsehuvud. Och det är just till det namnet som dagens forskning återknyter — vilken emellertid också definitivt sorterar ut ALE ur de stora skåningarnas skara...

I folkets fantasi och mun har han emellertid lyckligen genomlevt seklerna, länge nog för att bli förevigad tack vare Anders Österling! Men i källlitteraturen återkommer Ale endast sporadiskt på 1800-talet (hos N. G. Bruzelius). Anledningarna kan vara åtskilliga. Dels finns här sen hedenhös (eller åtminstone medeltiden) en rent saklig benämning på de stora stenarna uppe på heden: i "Palteboken" (omkr. 1515) nämnes "en ager kaldiss Hesten", på Anders Amnelii karta av 1704 skisseras en stensättning "Hecsteena" — och "He' stena" kallas de än i dag! Dels drar förklaringsäggen om All troligen redan tidigt till sig andra namn och detaljer ur bygdens sägenvärld: 1729 relaterar kyrkoherden Nils Östman en lång och förnöjelig saga icke endast om jätten Vold utan även om dennes moder, vilken vid Kittabuske ute på Ystads sand skall hava haft sällsamma saker för sig (bl. a.

År 1777 tecknade C. G. G. Hilffeling (med anslag från danske kungen) bl. a. detta "Prospect af Monumentet ved Kaaseberga Fiske-Leye, Urbars eller Urbans grav kaldet . . . og maa meget vel kunde sees ude i Havet. Samme er fulkommen 100de allen i længden og 30 allen i bredden . . . Udomkring ligger 6 styk mindre steene, der synes merkelige; saasom en vis orden dem emellem er iakttagen . . ."

Efter original i Kongens Haandbibliotek, Köpenhamn.

med en "hårsakiäfta"). Dels och slutligen framtonar under svenska tiden en annan potentat såsom rätter gravplatsägare, nämligen den något svårdefinierbare Urbanus.

Måhända har hans namn varit mest aktuellt bland Kåsebergafiskarna: det är på Gerhard Buhrmanns kustkarta av 1684, som stenskeppet först tecknas, och tre år senare införes där namnet "Urbani graf". Har måhända denna fornlämning — synlig långt ut till sjöss — såsom "sjömärke" betraktad fått den benämningen, medan Alesågnen florerat inne bland de bofaste i byarna?? Hur som helst: bland lantmätarna synes "Urbanus" vandra vidare, och han blir under 1700-talet alltmera helig och märkelig, omhuldad av en gryende skånsk fornforskning!

Hans okända saga utbroderas, synnerligen av kyrkoherde J. M. Floraeus i dennes arbete "Flores Antiquitatis Scaniae eller Enfallig Samling af The Gamla Handlingar om Skåne-Lands forna tillstånd" av 1743, vilket enligt N. H. Sjöborg (1822) "icke utan kändedom af gamle Handlingar är sammansatt, men säger likväl så mycket för Skånes märkvärdighet, att det säger intet". Detta om "Urbani graf" — men var denne biskopen Urbans "vagg" stått är numera svårt att säga. Namnet Orvar är ju berömt bland sägnerna kring fornstore kämpar; en folklig förvanskning (eller prästerlig omtolkning) Orvar — Urbar — Urban kan tänkas.

"Urbars grav" kallas stenskeppet bl. a. den första gång, det får en fak-

Ale Stenar mot höstlig himmel.

Foto C. F. Ohlsson 1961.

ALE — har man ännu lyckats vaska fram sanningen ur denna

"saga lagd i lönn
vid brus av Östersjön
som ensam vet vad minnesmärket
menar" ?

*

Kanske har den gamle skåningen ALE nu ändå kommit på rätt plats, som galjonsfigur för denna tidskrift, vilken ju till en stor läsekrets vill meddela något om forskningens vägar — från

saga till sanning — inom de skånska landskapens kulturhistoria.

Gustaf Åberg

LITTERATUR:

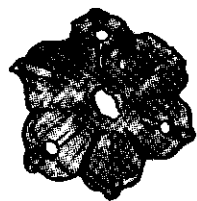
Stjernquist, Berta, Skånska fornminnesplatser (Skånes Natur 1960).

Åberg, Gustaf, Kring Ales stenar. Saga och sanning om skeppssättningen vid Kåseberga (Skånes hembygdsförbunds årsbok 1960).

Ljunggren, K. G., Ales stenar. En fornminnesgrupp i filologisk belysning (Sydsv. Ortnamnssällskapets Årsskrift 1959—1960).

Åhus medeltida stadsmur

Den gamla ärkebiskopsstaden Åhus äger betydande rester av ett märkligt byggnadsminne, en medeltida stadsmur. Kännedomen om detta en gång mäktiga försvarsverk har varit mycket bristfällig och en tillförlitlig datering har hittills saknats. Genom nya fynd kan nu en bättre bild av anläggningen tecknas. Med bidrag från Riksantikvarieämbetet och Åhus köping har nämligen i år Skånes hembygdsförbund kunnat påbörja en undersökning och restaurering av muren. Den arkeologiska utgrävningen har utförts av förbundets amanuens, *Carin Bunte*, som tillsammans med landsantikvarie *Sven E. Noreen* redogör för de hittills vunna resultaten.

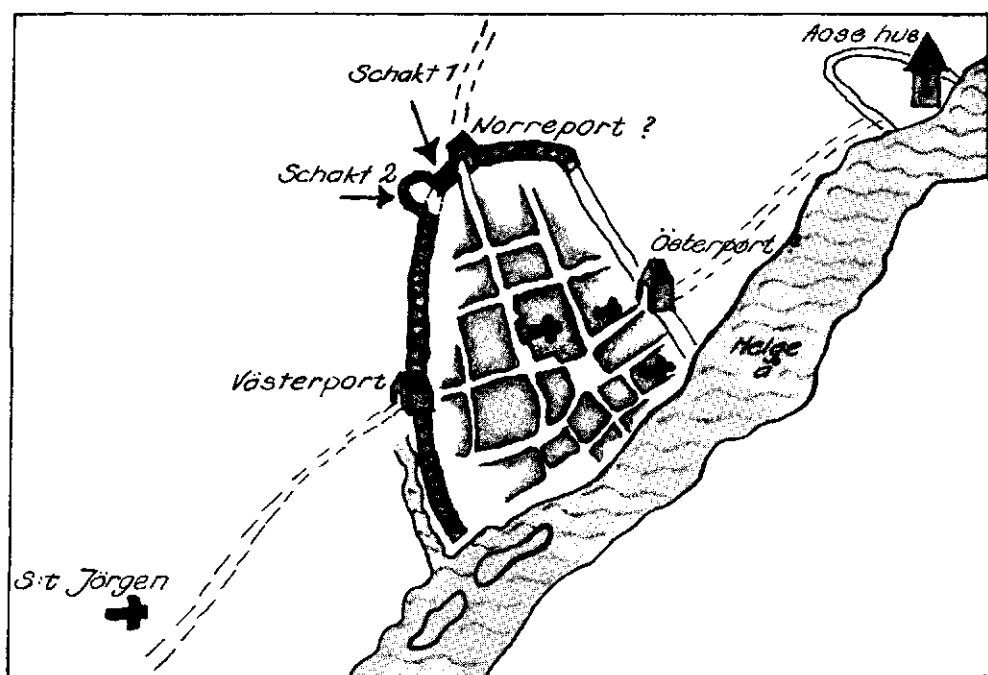
Vinjetten: ett beslag till dolkskaft
funnet vid muren.

Arkeologisk undersökning

1948 iordningställdes en del av stads-muren i Åhus, nämligen partiet mellan Rönnows- och Norregatan, och i samband därmed företogs också en undersökning, för vilken Bengt Järbe kortfattat redogör i Villands härads handlingar XII. För den hittills gällande dateringen av muren svarar N. G. Sandblad i "800 år i Åhus", 1949, där han på grundval av bl. a. den grova uppmurningstekniken och frånvaron av flankeringstorn placerar den i mitten av 1200-talet. När en ny gata 1960—61 drogs fram utmed insidan av muren från Norregatan till Missionsgatan yppade sig en välkommen möjlighet att göra en fortsatt undersökning och restaurering av ytterligare en sträcka av detta medeltida byggnadsminnesmärke.

Muren är konstruerad som skalmur, 1,4—1,5 m tjock, uppbyggd av stora obehuggna gråstensblock med utvalda, plana visytor. Fogarna är breda och förstärkta med ett karaktäristiskt inslag av småsten, framförallt flinta. Kärnan består av kalk- och lerbruk med enstaka sten och tegelskärv.

Beträffande förekomsten av nämnda tegelskärv i muren har Sandblad och Järbe delade meningar: Sandblad använder uttrycket "med insprängt tegel" medan Järbe hänför teglet till sentida lagningar. Sommarens utgrävning visar att den förstnämnde har rätt. Tegelskrot synes nämligen förekomma i hela mursträckningen och inte endast på enstaka ställen, vilket borde vara fallet, om det härrörde från senare lagningar. Dessutom förekommer tegel

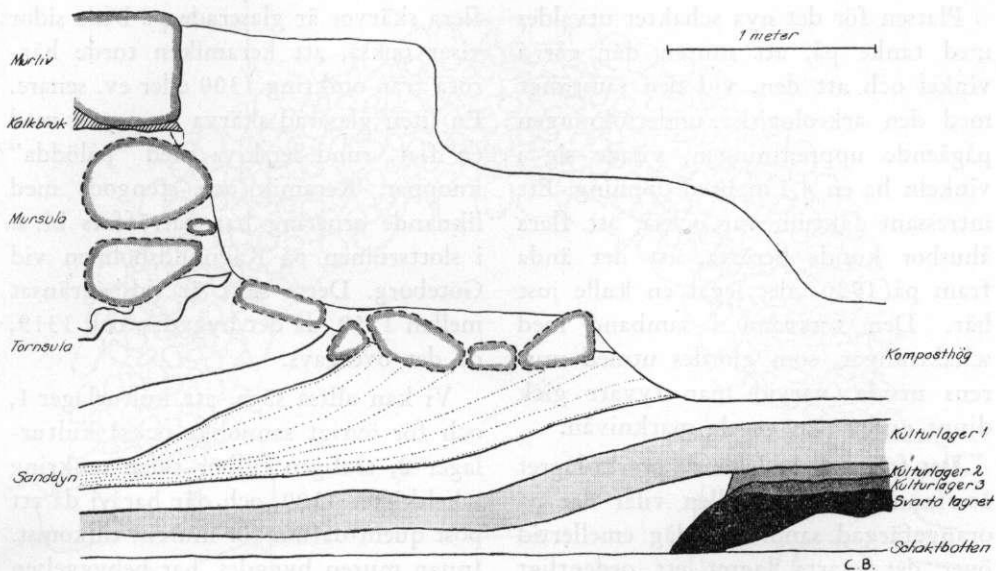
Schematisk plan över det medeltida Åhus. Sommarens undersökning har gällt murpartiet omedelbart väster om den förmodade Norreport.

i fyllningen runt sulan, uppenbarligen nerfallet material från murens första byggnadsperiod.

Sulan, som skjuter 20—30 cm ut från murliven, är lagd av gråstensblock, enligt Järbe i ett eller två skift till ett djup av 20—40 cm, medan den i 1961 års schakt I (se planen ovan) visade sig ha tre skift och vara ända till 100—110 cm djupt. I schakt II bestod sulan av två skift och var 80—90 cm djup. (Se fig. sid. 9). Förutom variationen i mäktighet skiljde sig sulan i schakt I och II såtillvida, att den i första fallet var nergrävd under dåvarande marknivå, medan man i andra fallet i stället utnyttjat den naturliga fördjupningen bakom en sanddyn, vilken ytterligare fyllts på, varefter man i fyllningen gjort plats för sulstenarna. Möjligen

har man på detta sätt sökt utjämna markens nivåskillnader. I fyllningen runt sulan förekom djurben och tegel-skrot, däremot ingen keramik eller andra daterbara föremål.

Keramikskärvor skulle dock komma fram på ett överraskande sätt: i schakt I påträffades under muren, orört av nedgrävningen för dess grund, ett jämsvart, humöst lager — troligen en gammal markyta — och i dess övre parti återfanns några skärvor, varav ett par glaserade! Glasyn syntes dessutom inte tillhöra den tidigaste 1200-talsglasyn utan hörde snarare hemma i tiden omkring 1300. Stämde detta kunde muren inte vara byggd, som tidigare antagits, på mitten av 1200-talet. Det blev anledningen till att schakt II togs upp.

Profil från schakt II. Uppmätning C. Bunte.

Foto av samma profil som är tecknad ovan. Stenarna vid högra kanten tillhör tornsulan. Mursulan är här ännu inte framtagen.

Platsen för det nya schaktet utvaldes med tanke på, att muren där går i vinkel och att den, vid den samtidigt med den arkeologiska undersökningen pågående upprepningen, visade sig i vinkeln ha en 4,5 m bred öppning. Ett intressant faktum var också, att flera åhusbor kunde berätta, att det ända fram på 1920-talet legat en kulle just här. Den försvann i samband med schaktningar, som gjordes utmed murens utsida, varvid man tyvärr gick djupt under den gamla marknivån.

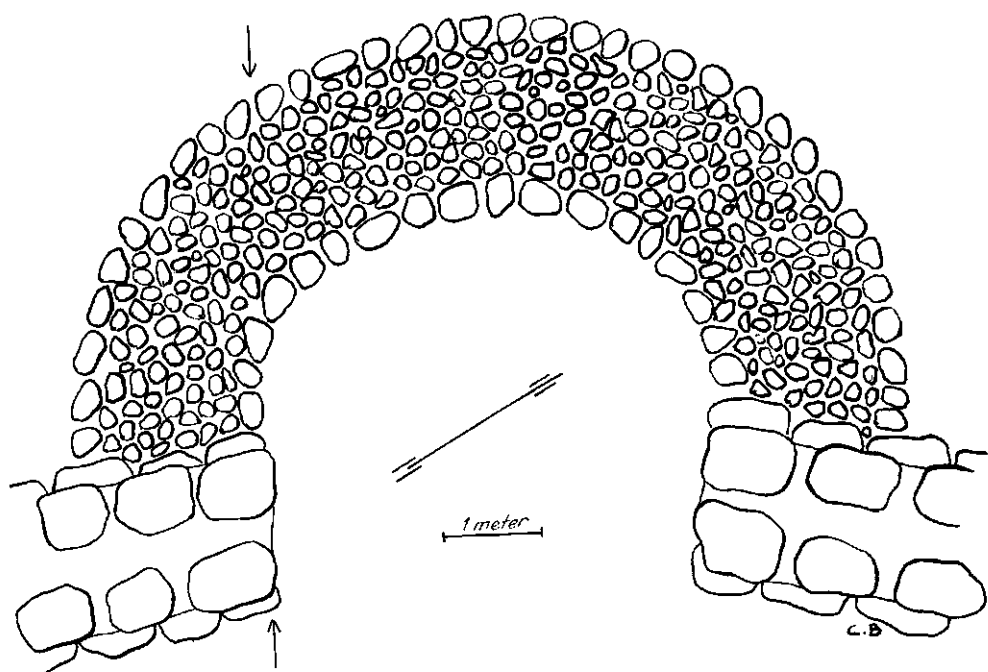
Det från schakt I kända svarta lagret återfanns. I bägge fallen vilar det på orangefärgad sand. Här låg emellertid över det svarta lagret ett ordentligt kulturlager i på sina ställen tre skikt, vilka i sin tur var överlagrade av ett humöst sandlager och den ovan omtalade sanddynen. (Se fig. sid. 9). Av dessa tre kulturlagersskikt var det översta fyndrikast. Materialet därifrån, vilket naturligtvis är av vikt för dateringen av muren, eftersom den måste vara byggd efter detta lagers bildande, utgjordes till största delen av glaserade keramikskärvor, varav ett litet fåtal ornerade. Därutöver förekom bl. a. oglaserad keramik och stengods samt några spikar och nitar av järn. Värt att nämna bland fynden från kulturlager 2 är ett dolkfästebeslag utformat som en blomma med sex kronblad. (Se vignetten sid. 7).

Materialet är ännu så länge mycket litet, och keramiken, som skulle kunna ge den bästa dateringsgrunden, är tyvärr mestadels företrädd med små, okarakteristiska bitar. Glasynen i gröna, bruna och gula nyanser har emellertid kommit förbi det första kvalitativt lågtstående blyglasyrstadiet med dess korniga ojämnheter och det faktum, att

flera skärvor är glaserade på båda sidor visar också, att keramiken torde häröra från omkring 1300 eller ev. senare. En liten glaserad skärva är prydd med en flat, rund lerskiva med "pålödda" knoppar. Keramik och stengods med liknande ornering har påträffats bl. a. i slottsruinen på Ragnhildsholmen vid Göteborg. Detta slott är tidsbegränsat mellan 1250, då det byggdes, och 1319, då det övergavs.

Vi kan alltså säga, att kulturlager 1, och för övrigt sannolikt också kulturlager 2, troligen tillhör tiden omkring sekelskiftet 1300, och där har vi då ett post quem-datum för murens tillkomst. Innan muren byggdes, har bebyggelsen också hunnit flytta — ett stolphål tyder på att byggnader av något slag funnits — och sanden har begravt det forna boplatsoområdet. Kanske skall Åhusmuren sättas i samband med den år 1326 stadfästa rättighet, som tillät borgarna att omge sina städer med försvarsverk.

Innan vi kommit så långt ner som till kulturlager 1 i detta andra schakt, hade vi träffat på utgrävningens stora överraskning: en visserligen klen och och föga imponerande men dock otvivelaktig grund till en halvrund flankeringsanläggning. Tyvärr hade endast nedersta skiftet undgått att schaktas bort på 1920-talet och det var inte bevarat i sin helhet. Sulan var i sitt nuvarande skick c:a två meter bred. Kanterna var prydligt lagda med 30—40 cm stora stenar och mellanrummet utfyllt med mindre stenar, såväl gråsten som flinta och tegelskrot. (Se fig. sid. 11). Ett större block (diam. ung. 60 cm), som låg i ursprungligt läge över detta skift, vittnar om, att sulans övre parti varit stadigare. De rester, som tydligen

Schematisk plan av tornsulan, efter uppmätning av C. Bunte.

dolts av den ovan nämnda bortschaktade kullen, hade säkert kunnat ge ett klarare besked om uppbyggnaden.

Denna flankeringsanläggning är förmodligen inte byggd samtidigt som muren. Dessvärre har den för arkeologerna så beklagliga utjämningen av markytan på 20-talet effektivt utplånat alla möjligheter att se ev. spår av nedgrävningen för grunden. Däremot tydde profilen i muröppningen på, att muren från början varit obruten. Med vapnens och därmed stridsteknikens utveckling har den småningom måst moderniseras, varvid öppningen tagits upp och den halvcirkelformiga försvarsanläggningen byggts, säkert delvis med material från det bortrivna murpartiet och dess upprivna sula. Ett krossat fragment av en trebent lergryta försedd med ett tumavtryck på vardera si-

dan av det vulstörnerade, raka handtaget pekar mot senare medeltid, och den vid tornsulans norra anslutning till muren funna mecklenburgska tjurhuvudbrakteaten från slutet av 1300-talet kan kanske ge en vink om tillbyggnadens datering. Liknande förbättringar av försvarsverk har konstaterats också på andra håll, t. ex. i Häl-singborg, där murgördeln kring det medeltida slottet under Magnus Eriks-sons tid (1316—74) utrustats med framspringande halvtorn, placerade i mursträckningens "knän".

Lustigt nog synes årets undersökning i någon mån ge kartografen Mejers idealiserade kartbild från 1650-talet över Åhus rätt: det nyfunna flanke-ringstornet har ungefär samma place-ring som kartans västra bastion. (Se omslagsbilden).

Carin Bunte

Stadsmurens tillkomst i ny belysning

De historiska dokumenten tiger om staden Åhus äldsta historia. 1299 talas om stadsborna i Åhus, "villani de Awis", i ett diplom utfärdat av Erik Menved rörande strandrätten, men vid denna tid måste stadsbildningen vid Helgeå redan ha varit fullt utvecklad. Det började — enligt Saxo — med att kung Sven Grathe lät hissa upp ärkebiskop Eskil i en korg under valven i Lunds domkyrka. Av fruktan för exkommunikation efter detta tilltag överlämnade konungen till Eskil delar av Bornholm och "en by på landet", som har antagits vara Åhus. Man kan förmoda att denna sägen återspeglar maktkampen mellan kyrka och konung i 1100-talets Danmark, och mycket talar för att ärkebiskopen redan vid mitten av århundradet förvärvade bl. a. Åhus, där en fast punkt etablerades genom borgen vid åmynningen.

Där dokumenten saknas kan monumenten bli en värdefull ersättning. De byggnadshistoriska undersökningarna som gjorts i Åhus klargör i stora drag stadens uppkomst. Ärkebiskopsborgen, Aose Hus, som spärrade åmynningen, Aos, och skyddade den innanförliggande bebyggelsen och handelsplatsen, bör ha tillkommit under Eskils tid. Församlingskyrkan S:ta Maria, går till sina äldsta delar tillbaka till 1100-talet, vilket numera klart åskådliggöres genom den från sentida puts befriade nordfasaden. Åhus övriga kända medeltidsbyggnader är från mitten av 1200-talet eller senare: spetälskehospitalet 1252, dominikanerklostret 1243, Helgeands-huset 1393. Förekomsten av hospital

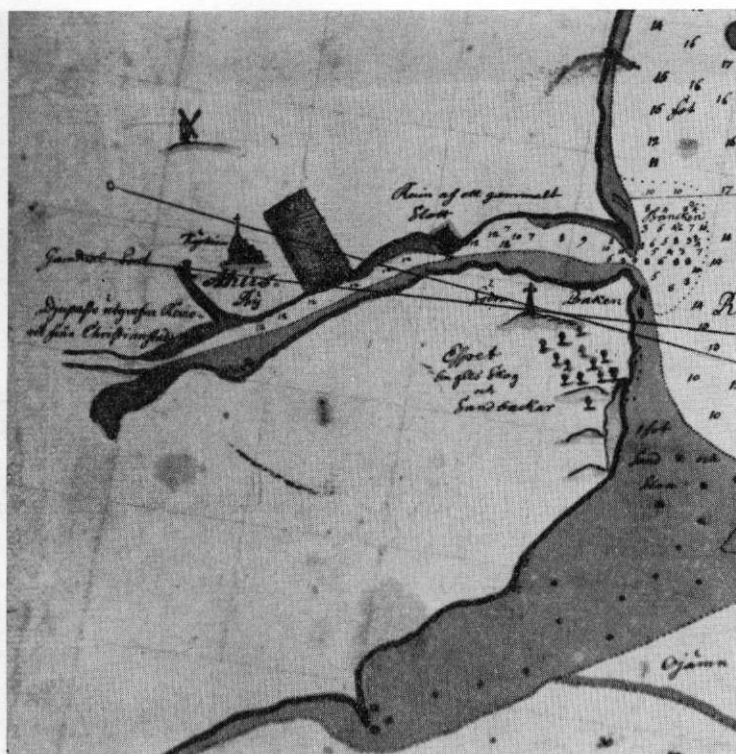
och svartbrödrakloster är i och för sig ett symptom på en stadsbildning.

Den medeltida staden Åhus topografi kan genom äldre kartor och det ännu i stora stycken bevarade gatunätet ganska väl klargöras. Från en spontant uppkommen bebyggelse utmed en strandgata, parallell med ån, har ett system av raka gator och slutna kvarter utbyggt. I centrum för denna planmässiga anläggning låg kyrkan och torget. Bebyggelsen begränsades i söder av Helgeå samt i övrigt av en halvcirkelformad stadsbefästning. Portar fanns i väster, norr och, kan man förmoda, öster. Planen är typisk för den anlagda staden i motsats till den organiskt uppvuxna och har likheter med t. ex. de nordtyska kolonistäderna från mitten av 1200-talet.

Åhus stadsmur är av medeltida ursprung. För dateringen har dock hittills saknats fasta hållpunkter. Muren har i en oregelbunden halvcirkel omslutit staden och i varje fall mellan västerport och Helgeå haft en utanför liggande vattengrav.

I våra dagar liknar de ömkliga resterna av detta försvarsverk närmast en dåligt lagd gärdesgård, även om förvånansvärt mycket av anläggningen ännu skulle kunna räddas genom en friläggning och restaurering. Bakom tobakslyckor, skjul och komposthögar döljer sig meterhöga partier av ett omfattande murverk, som trots århundraden av stentäkt och allmän vanvård saknar egentlig motsvarighet i Norden. Forskningen har tidigare ägnat Åhus stadsmur ett ganska förstrött intresse. Inte ens den noggranne C. G. Brunius fann det mödan värt att beskriva annat än de lämningar som då (1847)

Detalj av sjökort
över Åhus redd
från 1753. Den
ännu stående Väs-
terport har beteck-
ningen "Gammal
Port".

fanns kvar av Västertport, en tvåvåningsbyggnad med kvarstående, 8 fot höga gråstensmurar. Vederbörligt tillstånd att borttaga dessa murar vid porten lämnades av myndigheterna så sent som 1917. I dag finns kanske en meter kvar av tornets södra sida med ett ensamt bomhål, som erinrar om den forna funktionen. Att Västertport ursprungligen varit en imponerande anläggning framgår av ett sjökort från 1753, nyligen publicerat av Thorsten Andersson. Enligt denna "special hydrografiska" karta användes portöverbyggnaden som märke vid den komplicerade inseglingen i Åhus hamn. Sjökortet redovisar f. ö. även den nu försvunna vatten-gräven mellan Västertport och ån. Jmf bild ovan.

De bäst bevarade partierna av muren finner vi idag på sträckan mellan Västertport och platsen för den försvunna Norrertport. Här når muren på sina ställen en höjd av ca två meter över markytan. Någon mur utmed stadens östra sida har arkeologiskt ej kunnat bevisas och torde sannolikt aldrig ha existerat. Försvarsverket har på denna sträcka säkert ersatts av vall och plankor. I beskrivningen till 1770 års karta över Åhus, omarbetad 1853 finns för tomterna öster om staden beteckningen "Vallen".

Bland de befästa medeltidsstäderna i Norden intar Åhus genom stadsmurens typ och konstruktion en särställning. I Sverige är stadsmurar kända endast i Stockholm och Kalmar, vilka i

Parti av murens insida med de karaktäristiska, brett utdragna, "skedade" fogarna.

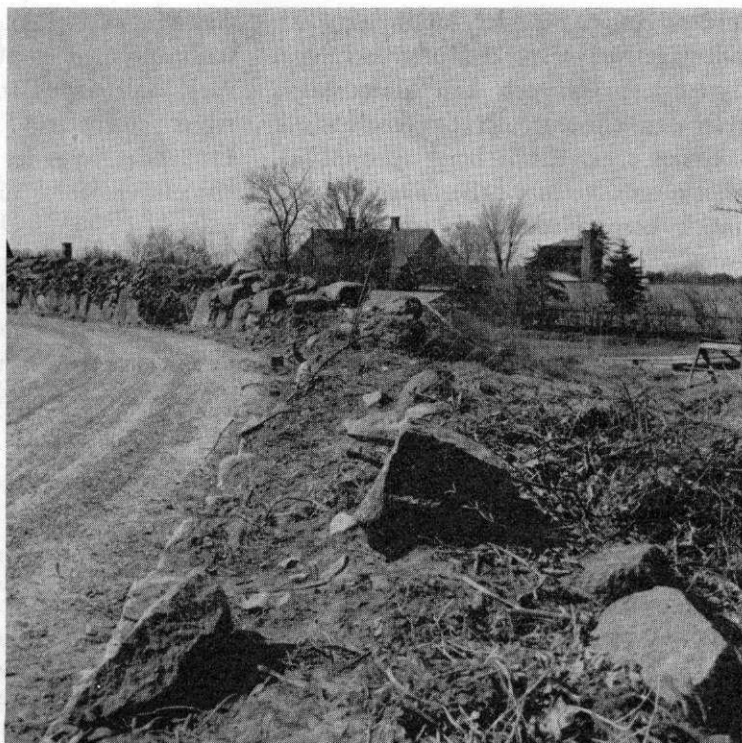
egenskap av riksfästen fick sina anläggningar genom kungligt påbud. Visby, med sin mur av kontinental klass intar en undantagsställning och kan närmast jämföras med de fria tyska städerna.

I Danmark var förhållandena annorlunda. Uppgifter om Volde, Grave Pallissader och Bymure finns från många danska städer redan i mitten av 1100-talet. Dessa befästningar är dock på de flesta platser svåra att arkeologiskt påvisa och datera. I Skåne är de stadsvallar och murar, som hittills kunnat tidsfästas senmedeltida: Erik av Pommerns mur kring Malmö, vallarna kring Lund (1300-tal) och Landskrona (1400-tal). I Trelleborg har Harald Lindal uppmärksammat ett fynd av en kraftig mursula, som möjligen kan

häröra från en stadsbefästning av samma typ som Åhus men säkra dateringsmöjligheter saknas.

I Danmark, liksom i Sverige, tycks städernas befästningar i första hand ha varit ett riksintresse. Valdemar Eriks sons Haandfästning från 1326 stadgar bl. a. rätt för städerna att uppföra befästningar som de bäst kunna med plankor, gravar och pålverk till hela rikets och deras egen nytta och säkerhet. Redan på 1200-talet erhöll Kalundborg och Vordingborg på Själland mäktiga stadsmurar genom kungligt initiativ. Kalundborgs äldsta mur har daterats till 1200-talets slut, sedermera ombyggd under Valdemar Atterdags tid med halvrunda flankeringstorn. I andra fall har en kunglig borganläggning fått utgöra den intilliggande sta-

Murens nordvästra del, nödortfött upprepans från vegetation och allsköns bråte, somaren 1961.

dens enda skydd, så i Hälsingborg och Skanör.

Befästningarna i Åhus utgjordes av både borg och mur. Ärkebiskopsborgen ligger emellertid en god bit utanför stadsbebyggelsen och har icke erbjudit tillräckligt skydd för invånarna. Det kan med skäl ifrågasättas om muren kring staden tillkom på markägaren-ärkebiskopens initiativ. I Lund där både kung och kyrka hade intressen att bevaka antages stadsmuren ha tillkommit på borgarnas initiativ efter 1326 års Haandfästning. Dock får man i Lund räkna med en betydligt äldre träpallisad uppförd redan under Eskils tid (Blomqvist).

Genom de fasta punkterna Aose Hus, Hammershus och Elleholm hade kyrkan i rikets nordöstra del ett tillfredsstäl-

lande försvarssystem och en befästning av *staden* Åhus var därför i första hand icke ärkebiskopens utan borgarnas angelägenhet. Stadsborna, villani de Awis, hade genom ett flertal privilegier erhållit ekonomiska garantier och en viss politisk frihet: 1299 strandrättsprivilegier, 1326 allmänna privilegier, 1344 privilegier rörande ausmannfit i Falsterbo. De ekonomiska och politiska förutsättningarna för ett byggnadsverk av stadsmurens omfattning i borgerlig regi tycks således ha förelegat på 1300-talet men knappast tidigare.

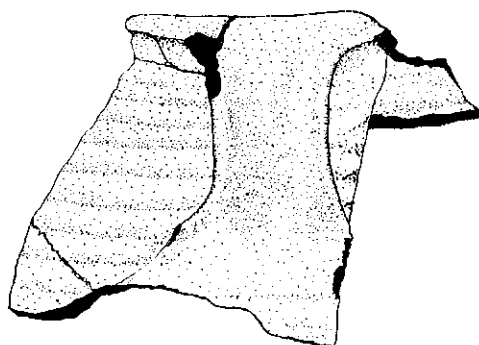
Åhusmurens allmänt primitiva karaktär och ofullständighet får en rimlig förklaring om man antar att den tillkom icke på kungens eller ärkebiskopens uppdrag utan som ett borgerligt företag, ett av stadsborna själva

under långa perioder uppbyggt och tillbyggt försvarsverk. Muren har ingen romansk prägel och kan klart skiljas från den omsorgsfulla byggnadsteknik i vilken t. ex. Eskils borg är uppförd. Men muren är inte heller någon typisk gotisk konstruktion och saknar bland annat tegel som mursten, vilket annars är regel efter 1300. Kyrkans tegelugnar, som under 1300-talet bör ha levererat mycket tegel till nybyggnaderna vid Sta Maria, Sta Anna och St Nikolai i Åhus har aldrig lämnat material till denna mur, som i stället mödosamt sammanfogats av utvalda markstenar från fäladerna kring staden. Det förhållande att muren aldrig blev fullbordad ter sig också gåtfullt om det varit ärkebiskopen och kyrkan som hade svarat för anläggningen. Men staden Åhus kan på grund av sina relativt blygsamma ekonomiska resurser ha haft goda skäl att avveckla den kostsamma byggnadshyttan vid stadsmuren. Så tillkom un-

der kanske ett sekels förlopp en halv stadsmur med en ståtlig port och — i varje fall ett flankeringstorn, innan Åhus storhetstid var förbi. Under 1500-talet byggdes visserligen på nytt vid muren, först under Sören Norrbys gästspel i Skåne och senare under nordiska sjuårskriget men detta var bara lappverk. Tiden och tekniken hade redan gått förbi staden vid åmynningen. Endast sanden skulle för framtiden hindras av de medeltida försvarsmurarna.

Sven E. Noreen

Litteratur: I första hand kan hänvisas till Nils Gösta Sandblads Skånsk stadsplane-konst och stadsarkitektur intill 1658 (i Skånsk senmedeltid och renässans 2) samt "800 år i Åhus", Kristianstad 1949. Om Bengt Järbes undersökningar, se Handl. ang. Villands härad XII. Sjökortet över Åhus redd har publicerats av Thorsten Andersson i Handl. ang. Villands härad, XVIII.

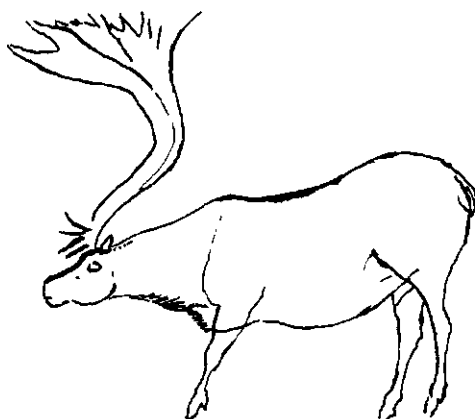

Fragment av grönglaserad kruka med öra. Påträffad i kulturlager (1) under mur-sulans nivå. Efter teckning av Bengt Salomonsson.

Den första skånska renjägarboplatsen

Lunds Universitets Historiska Museum undersökte förra året en senglacial boplats vid Segeån i närheten av Malmö. Assistent *Bengt Salomonsson*, som ledde utgrävningen berättar här om de sensationella fynden från Segeå-boplatsen, som gjort det möjligt att flytta tidpunkten för den äldsta bosättningen i Skåne bakåt i tiden till ca 10000 f. Kr.

Bilden visar en rentjur ristad på en grottvägg i södra Frankrike under istiden.

Det kanske mest fängslande och spännande i den skånska förhistorien är de frågor, som är förknippade med människans första invandring och bosättning i Skåne efter istidens slut. Tidpunkten för den äldsta bosättningen har ständigt skjutits nedåt på tidsskalan. För 60 år sedan ansåg man att de äldsta boplatslagren fanns vid Soldattorpet i Limhamn. Dessa beräknas nu vara på sin höjd 5000 år gamla. Ett stort steg nedåt på skalan togs, då man, vid de av docent C.-A. Althin genomförda utgrävningarna i Ageröds mosse, fastslog, att där fanns en omkr. 8000 år gammal boplats. Den, liksom många andra viktiga boplatser i Skåne, hade upptäckts av tullöverinspektör C. Stadler, som där påträffat flintredskap av ålderdomlig typ.

Vid de omfattande utgrävningar, som Lunds Universitets Historiska Museum under 1960 genomförde i närheten av Malmö invid Segeå, framkom fynd, som gör det möjligt att ytterligare flytta den äldsta bosättningen bakåt i tiden. Den lägerplats, som påträffades där, är sålunda 11—12000 år

gammal. Här bodde människor någon gång under senglacial tid eller under den tidrymd, som förflöt mellan inlandsisens avsmältning och skogens slutliga invandring. Hur den senglaciala tiden indelas framgår av nedanstående uppställning.

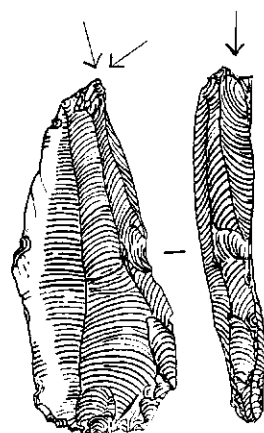
Även om betingelserna för en geologisk tidsfästelse av denna renjägarboplats inte är de mest gynnsamma, är det säkert att boplatsen antingen tillhör Alleröd-tid eller början av Yngre Dryas-tid. Klimatet var då en smula mildare än under den första och tredje

Yngre Dryas-tid 8920 $\pm$ 130 f. Kr.	Parktundra
Allerödtid	Björkskog
Äldre Dryas-tid	Tundra
Bölling-tid	Parktundra
Daniglacial tid	Tundra
Istid	

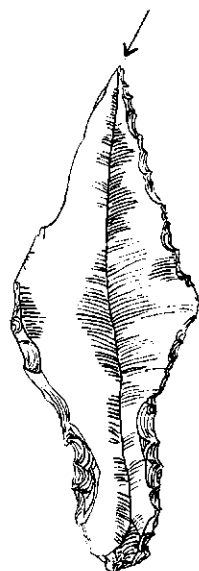
perioden. Särskilt Alleröd-tiden var mild; glesa skogsbestånd av framförallt björk kunde växa här. Yngre Dryas-tid var en aning bistrare, varför skogen återigen fick rycka tillbaka. Enstaka träd och buskar fanns dock kvar. Örtfloran var emellertid under hela den senglaciala tiden rik och yppig. Djurvärlden var, som en följd därav, talrik, om än inte särskilt artrik, vad de större, för människan livsviktiga, djuren beträffar. Ren och vildhäst drog omkring i flockar på den trådfria tundran, som erbjöd de fria vidder, som dessa djur kräver. Under den mildare Alleröd-tiden fick renen, som var det dominerande djuret under hela den senglaciala tiden, sällskap med älgen. Från denna tid finns det också fynd i Skåne av den numera utdöda jättehjorten och av björn. — Bison och isbjörn tillhörde också den skånska faunan under senglacial tid.

Tyvärr var varken ben eller horn bevarade på lägerplatsen vid Segeå. Man kan därför blott gissa vad kosthållet bestod av. Ren och älg har varit de viktigaste jaktdjuren, i själva verket den första förutsättningen för människans tillvaro häruppe. Därtill har man nedlagt både varg och räv för att få skinn till kläder och värmande fällar. Harar och andra smådjur, ripor och fisk har man säkert fångat då tillfälle gavs.

Det har endast varit en eller ett par jägarfamiljer som kamperat här ute och endast tillfälligtvis. Kanske en kort arktisk sommar eller så länge det lönade sig att uppehålla sig här med tanke på tillgången på ren. — Renen var, får man föreställa sig, den som bestämde vandringsvägen och uppehållsplatserna för dessa jägare. Man var

Stickel, sedd från två håll, från Segebro.

Tängespets, omgjord till stickel, från Segebro.

ju till hela sin existens beroende av renen (och tidvis även av älgen), som gav kött att äta, skinn att värma sig i och horn och ben till redskap. Det enda hjälpmedel, människan hade för livsmedelsanskaffningen, var hennes egen list och erfarenhet samt de redskap, hon kunde förfärdiga. Inte ens hunden var känd som husdjur ännu.

Hur den lilla jägargruppen vid Segeå bott, är nu omöjligt att veta med säkerhet. Kanske hade man skinntält, liknande samernas kåtor, eller också hade man grävt en håla i sanden och spännt skinn över som tak. Det var emellertid omöjligt, att vid utgrävningen se några klara spår av tält eller hyddor. Det framgick genom undersökningen, att renjägarerna slagit sig ned på en liten udde av sand, vilken varit behaglig och torr att vistas på och lätt att gräva i.

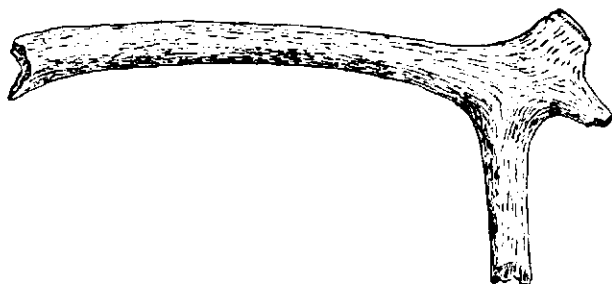
Det vi hittade ute vid Segeå består således endast av flintredskap, halvfabrikat därtill och avfall från redskapstillverkningen. Renjägarerna hade uppenbarligen inte bruk för ett mera sammansatt redskapsbestånd. Det förekommer egentligen endast tre grupper av redskap. Sticklarna är den bäst representerade redskapstypen. Stickeln är ett mejselliknande flintredskap, använt ungefär som ett stämjärn, för horn- och benarbeten. Med skrapor av olika slag skrapade man skinn, putsade ben- och hornredskap samt pil- och spjutskaft av trä. De viktigaste redskapen är pil- eller spjutspetsarna. De är gjorda av grova flintspån på vilka tillhugits en tånge, vilken stuckits in i ett skaft. Därutöver påträffades bl. a. ett stort antal flintspån som med sina skarpa egg är användbara till litet av varje. Man kan säga att flintbearbetningen är grov, men ändamålsenlig.

När man skall försöka besvara frågan, varifrån de första renjägarerna kom,

måste man räkna med att fördelningen mellan hav och land under senoglacial tid var en annan än nutidens. Skåne hade således landförbindelse med England. Boplatser med samma fyndbestånd som den skånska renjägarboplatzen finns i Danmark. Liknande boplatser finns i Nord-Tyskland och England. Vissa likheter finns också mellan Segeå-boplatzens redskap och den sena istidskulturens i Frankrike. Något bestämt kan man dock ännu inte säga om de skånska renjägarernas ursprung, men troligast är att de kommit från Västeuropa.

Segeå-fyndet är den enda boplatzen i Skåne från senoglacial tid men det finns många enstaka fynd av renhorn som tillhör den senoglaciala tiden. Ett par av de skånska renhornen är bearbetade. Av allt att döma skall de hänföras till yngre Dryas-tid. De flesta hornen är funna i mossar. I några mossar har man inte blott hittat ett horn utan flera. Detta kan tyda på att boplatser finns. Författaren är tacksam om de, som i sin ägo har jordfunna renhorn eller flintredskap, liknande de här avbildade, ville meddela detta, så att en fullständig registrering av de skånska senoglaciala fynden kan ske. Likaså måste det framhållas att horn- och benfynd, som framkommer vid dikningsarbeten o. dyl. är av lika stor vikt för forskningen som andra fornyfynd och kräver undersökning och framtagning av därtill utbildat folk.

Bengt Salomonsson
Historiska Museet, Lund

Renhornshacka från
sydskånsk mosse.

Österlensk fornbygd

Av Märta Strömberg

Märta Strömberg är docent i nordisk fornkunskap vid Lunds Universitet och specialist på Skånes järnålder. Hon leder sedan en tid tillbaka en arkeologisk intensivundersökning av den förhistoriska bebyggelsen i Hagestad, Löderups socken, i intimt samarbete med en kulturgeograf och andra specialister, och lämnar här en första redogörelse för de pågående undersökningarna.

I Skånes sydöstligaste hörn, ett par mil öster om Ystad, ligger Hagestads by, som utgör större delen av Löderups socken. När man färdas genom Hagestad, frapperas man av den ålderdomliga prägel på den flera kilometer långa radbyn med nästan samtliga gårdar belägna på nordsidan av bygatan och med den öppna, bördiga slätten söderöver. Sällan bjuder skånskt landskap på så mycket skiftningar som här. Norr om byn ligger Tuvorna, ett kargt, stenigt och vattensjukt område, under långa tider utnyttjat endast som betesmark för kreaturen men under senare år uppodlat och bebyggt. Nedanför de tunga jordarna med de rika grödorna ligger byns utmarker med tidigare ofta sumpig terräng och härinvid Hagestads mosse, i dag till stora delar lagd i åker och äng men ännu med vattenrika partier, täckta av yppig vegetation och kännetecknade av ett rikt djurliv. Söder om mossen ligger de s. k. Järarna, ett låglänt hedlandskap med stora linjer och en spridd bebyggelse av enkel prägel. Och slutligen, längst i söder och sydost vid stranden av Östersjön, hör till Hagestad ett brett, kuperat flygsandsområde av ovanlig naturskönhet.

Denna by har nu kommit i blickpunkten för kulturhistoriskt forskarintresse. Sedan ett år tillbaka arbetas här från Lunds universitets historiska museum med byns bebyggelsehistoria. Det är en mycket viktig uppgift, som museet härigenom har tagit på sig. Alltför sällan har man inriktat sin vetenskapliga nyfikenhet på ett mycket litet område, som ytterst noga penetrerats och där man verkligen haft möjlighet att komma åt väsentliga bebyggelsehistoriska problem. Då och då sysslar någon arkeolog med t. ex. en socken, men arbetsuppgiften består i så fall nästan alltid av en sammanställning av äldre, känt material och kanske av en undersökning i fält av ett begränsat fornlämningsområde. Hagestadsundersökningen har planerats på annat sätt. Givetvis har de i olika museer i landet sedan länge förvarade fynden från Hagestad först noga studerats, för att man därigenom skulle kunna bilda sig en uppfattning om utgångsläget för undersökningen. Sedan har en grundlig inventering av privatägda fornsaker igångsatts, och den är nu i det närmaste slutförd. Den genomgången har visat, dels att det finns ungefär ett

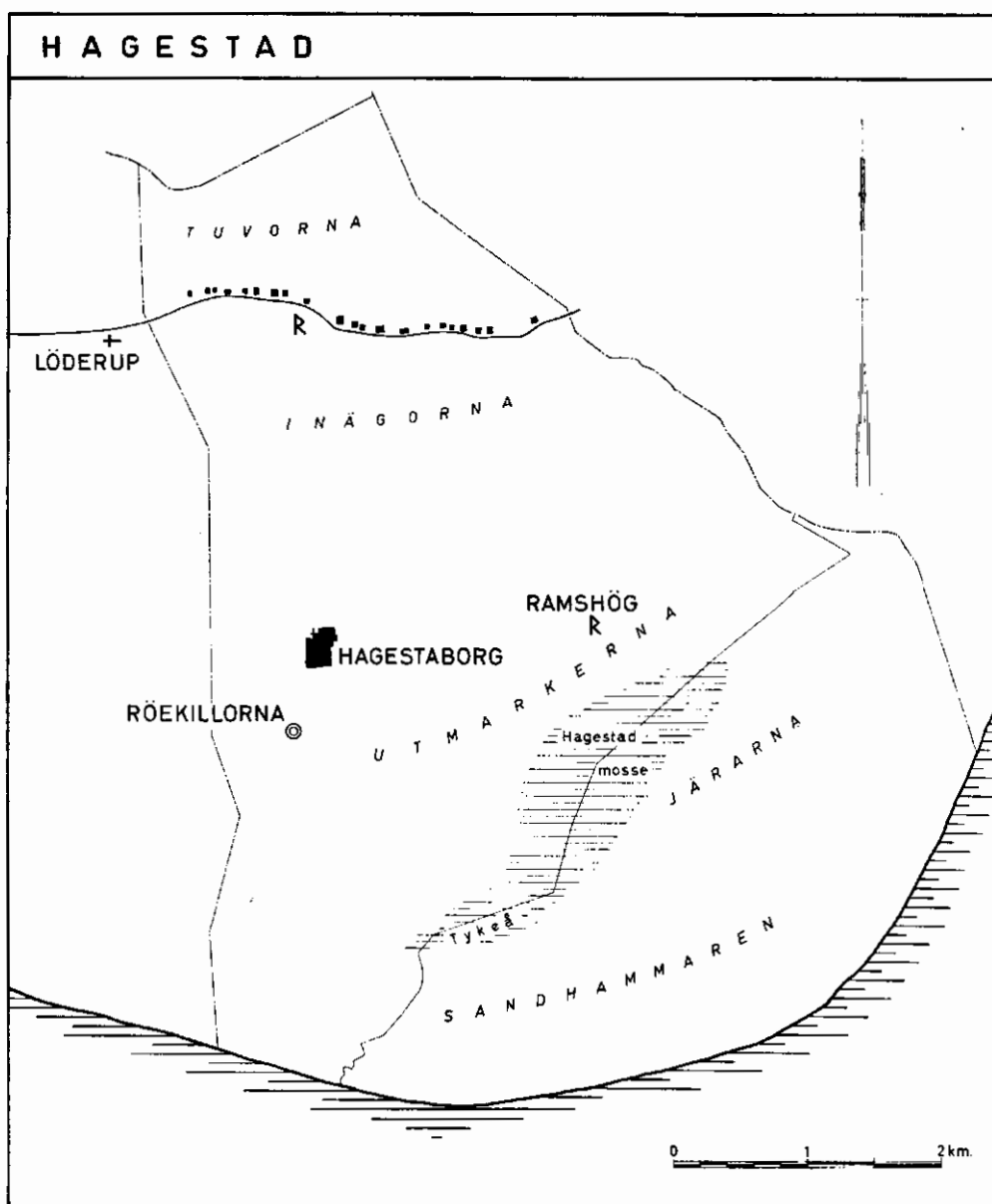
Hagestadsslätten sedd från backarna i söder.

Foto Märta Strömberg.

hundratals personer, som äger fornfynd från Hagestad — och detta är ett till största delen för forskningen okänt material —, dels att man i flertalet fall kan lokalisera fyndorterna för de olika föremålen betydligt bättre än för de äldre museifynden, som ofta förts in i katalogerna endast under beteckningen Hagestad utan angivande av gårdsnummer. Det är mest stenåldersfynd, som har tilldragit sig upphittarnas intresse, men då och då möter man i privatsamlingarna också saker från brons- och järnåldern. I samband med vår inventering har ett par stora och flera mindre samlingar välvilligt donerats till Historiska museet.

Syftet med undersökningen är att kunna skildra Hagestads bebyggelsehistoria från äldre stenålder fram i medeltiden. Vi vill veta, på vilka platser de första jägarna och fiskarna slog sig ned, när de sökte sig in över det här

området, och vi vill studera deras vapen och redskap och se, om dessa skiljer sig från vad vi känner till från andra områden. Och sedan följer många frågor i samband med den betydelsefulla epok, under vilken bondenäringen införs i vårt landskap och dösar och gånggrifter blir begravningsplatser i slättbygderna längs Skånes kuster. För bronsålderns del är målet att fastställa var boplatserna har legat och om möjligt komma åt att undersöka rester av hus och andra anläggningar samt att studera gravfältens storlek och läge i terrängen. När det gäller järnåldern, närmar man sig ju historisk tid. Då gäller det att period för period söka komma åt helheten, att söka rätt på gård efter gård med tillhörande gravfält och slutligen fastställa tidpunkten för grundandet av Hagestads by. Och här kommer kulturgeografien in. Gärna ville man ju finna bronsålderns åkrar

Hagestads by, undersökningens arbetsområde.

C-61

En tidig järnåldersboplats vid Hagestad nr 26, alldeles invid kustvägen, under utgrävning.

Foto Märta Strömberg.

och betesmarker, men det är kanske att vara för optimistisk. Vad som däremot är möjligt är sammankopplandet av arkeologiskt vetande och kulturgeografisk forskning, när det gäller järnålderns åkrar och odlingsgång. Med de problemen arbetar nu Hilbert Andersson, som till sitt förfogande har ett förhållandevis bra äldre kartmaterial,

ur vilket han redan på ett tidigt stadium anser sig kunna utläsa vissa områden med äldre åkermått.

Mycket tidsödande är arbetet i fält. Eftersom huvudparten av byns mark är uppodlad, får man avvakta de tidpunkter, då fälten är tillgängliga. Detta innebär, att man måste förlägga de flesta undersökningarna till vår, höst

och vinter, mera sällan till sommar-månaderna.

Hur bedriver man då en undersökning av det här slaget? Först och främst måste varje stycke mark noga rekognosceras, inte bara vid ett tillfälle utan helst flera gånger. På ett nyplöjt fält kan man ofta inte göra några iakttagelser beträffande förekomsten av fornfynd, utan det måste först komma ganska mycket regn för att t. ex. flintföremål skall kunna observeras. Ibland kan sandflykten göra samma tjänst. Men det är inte endast vapen, redskap och smycken, som man söker vid en sådan rekognoscering. Man vill också se, om här finns skörbrända stenar från forntida eldstäder och kulturlager och om det finns anledning misstänka, att området rymmer gravar under flat mark. Odlingen i en slättbygd som denna har varit ganska intensiv, och mycket har givetvis skadats, ibland helt förstörts vid jordbruksarbetet. Men man kan ändå ofta fastställa, var det funnits en boplatz eller ett gravfält från någon bestämd förhistorisk period. Redan nu, efter bara ett års arbete i fält, kan vi konstatera, att odlingen alls inte farit så hårt fram med de underjordiska fornlämningarna. Oerhört mycket finns ännu bevarat, som kan friläggas och undersökas.

Ännu är vi bara i början av det stora arbetet, men vad som hittills har kommit fram ger goda löften för slutresultatet. På ungefär 25 platser konstaterade vi fynd och anläggningar, värda att grävas ut, när vi under förra hösten och i början av detta år gick över en del av fälten i Hagestad. Och nu har vi under ett par månader varit verksamma med utgrävningar på olika ställen inom byn.

Helt kortfattat kan något nämnas om vad som kommit i dagen. Först och främst från den *äldre stenåldern*, *ancylustiden*, en boplatz belägen i byns södra del invid kustvägen. Fyndplatsen ligger norr om Rytterskulle på en sluttning ned mot vad som en gång varit en liten sjö. Här fann vi helt överraskande spåren av fångstmännens redskaps- och vapentillverkning några decimeter under ett kulturlager från äldre järnåldern. Det var spridda fynd av mikroliter, mikrospån, små skrapor och annat av flinta vi träffade på vid vår undersökning av denna ungefär 7000-åriga boplatz, den första kända i sitt slag i hela sydöstra Skåne. Den fyndplatsen är så intressant, att det måste göras mera åt den, framför allt en profilgrävning ned mot vattendraget, i samarbete med geologisk expertis.

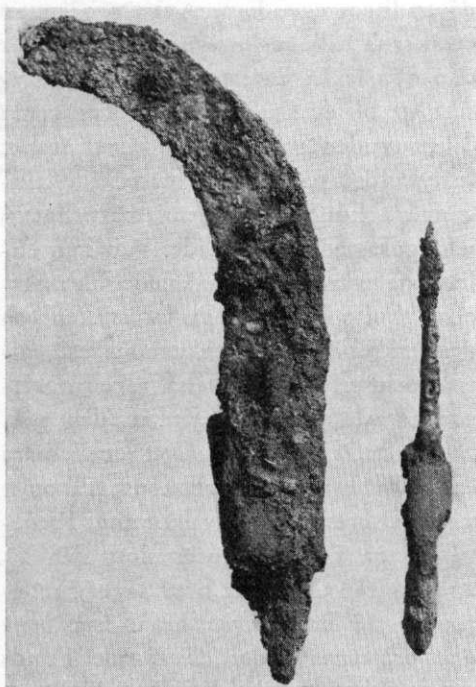
Från den *yngre stenåldern* har vi funnit flera boplatser, och på en av dessa, vid Hagestad nr 33 i östligaste delen av byn har vi undersökt en stor yta. Där fann vi bl. a. ett omfattande keramikmaterial av hög kvalitet och med rikt varierad dekor. Till Skånes ytterst fåtaliga neolitiska fyndlokaler kommer dessa boplatser i Hagestad att utgöra ett värdefullt tillskott. — Även från *bronsåldern* har vi funnit material. Ett fåtal meter norr om den nyss-nämnda stenåldersboplatzen på nr 33 ligger en boplatz från yngre bronsåldern. De provgropar, som har grävts här, har lämnat intressanta fynd, och därför skall arbetet fortsättas så snart resurserna medger. Även på ett par andra platser i Hagestad har vi påträffat och undersökt bronsåldersbosättningar, och vi har även funnit gravfynd från samma tid.

Vad *järnåldern* beträffar, är möjlig-

heterna att klarlägga bebyggelsens läge uppenbarligen ganska rika. På den korta tid arbetet har varit i gång, har vi undersökt boplatser på tre ställen, och av dessa är framför allt den, som ligger ovanpå ancylustidsboplatsen av stort vetenskapligt intresse. Stora delar av boplatsens kulturlager är oskadade, och hittills har undersökts ett flertal eldstäder, ugnar av olika slag, en brunn, gropar för skilda ändamål, stolphål osv. Fyndmaterialet visar, att det rör sig om en bosättning från tiden strax före och närmast efter Kristi födelse. Någon sådan boplatz är inte känd på någon annan ort i Skåne, och det är därför viktigt, att man undersöker denna plats så noggrant som möjligt. Från ungefär samma tid härrör en del gravar på olika platser i södra delen av Hagestad. På en boplatz från romersk järnålder i närheten av Ramshög påträffades bl. a. flera nedgrävda "kokhus", d. v. s. eldstäder, som haft en kallmurad ram och i samband med denna en lerklädd kåpa. Den yngre järnåldern är hittills representerad endast med en enda boplatz från vikingatiden, belägen på Hagestad nr 36. Närmast i tid därefter kommer ett fornlämningsområde strax söder om bygatan i dennas östligaste del. Här är endast provgrävningar företagna, men fyndmaterialet visar, att det rör sig om en bebyggelse från tidig medeltid.

Många hela eller fragmentariska fornsaker har plockats upp på fälten i Hagestad under detta år, här och var har gjorts små provgrävningar och på ett tiotal platser har lite större undersök-

ningar verkställts. Ännu återstår åtskilliga rekognosceringar och utgrävningar. Men redan nu vet vi en smula om var det bott folk under forntidens olika skeden, och det har visat sig, att mycket av vad som påträffats är viktiga fynd, inte bara för att klarlägga Hagestads bebyggelsehistoria, utan överhuvud för sydsandinavisk arkeologisk forskning. Att man samtidigt som man arbetar intensivt med ett litet områdes historia också har möjlighet att på vissa punkter föra fram nya fyndkomplex, gör uppgiften ännu mera angelägen och stimulerande.

Skära och syl — gravgoods i skelettgrav från äldre romersk järnålder på Hagestad 44.

Foto Bertil Centerwall.

Lunds stifts landebok

En viktig urkund från 1500-talet

Bland källorna till Skånelands historia är Lunds stifts landebok en av de viktigaste, nödvändig för var och en som skall syssla med de sydsvenska landskapens kyrkor, topografi och historia. Men det gäller att rätt kunna läsa den snåriga och komprimerade 1500-talstexten. Docent *Bertil Ejder*, som för 10 år sedan publicerade landeboken tillsammans med professor K. G. Ljunggren, ger här en "bruksanvisning" med utgångspunkt från landebokens uppgifter om Bunkeflo socken.

Vid reformationens införande i Nordens länder uppstod en rad förut okända problem rörande kyrkans och de andligas egendom. Även om en av orsakerna till regenternas intresse för den nya läran var att söka i deras avsikt att bli de nya nationella kyrkornas överhuvuden och därmed få ett starkt inflytande på dessas materiella tillgångar, kunde kyrkorna naturligtvis icke göras helt utblottade. Vad som enligt de världsliga makthavande därefter skulle få disponeras av kyrkan och prästerskapet fastslogs genom ett antal statuter. En av dessa regleringsåtgärder var upprättandet av den s. k. Lunds stifts landebok. Den omedelbara anledningen till landebokens tillkomst var ett brev givet av konung Fredrik II på Frederiksborgs slott den 11 augusti 1569. I detta brev säger Fredrik II sig ha erfarit, huru kyrkorna och prästerna i det dåvarande Lunds stift ("allt vårt land Skåne, Halland, Bleking och Lister", som kungen skriver; till stiftet hörde vid denna tid också Bornholm) kommit i trångmål, emedan ingen längre riktigt vet, vilka gårdar, jordar och egendomar som med rätta tillhör dem. Därför händer det, att sådant undandrages kyrkan och

prästerna och att ovidkommande personer slår det under sig. Nu anmodas häradsprostarna att låta uppgöra register över sagda slags egendomar och inkomster och insända dem till superintendenten i Lund. Denne skall på grundval därav låta göra en "rätt viss jordebok". Brevet slutar med en hotelse mot dem som kan tänkas vilja hindra prostarna i detta företag. Särskilt nämnes kronans fogdar, ämbetsmän och adelsmän; det är naturligtvis från sådant håll man väntar framstötter mot kyrkans egendom.

Kungens befallning efterkoms, och den planerade jordeboken kom till stånd. Registreringen ute i orterna har ombesörjts av sockenprästerna, ofta med hjälp av kyrkovärdarna och klockarna. I tillfällen då äldre åtkomsthandlingar har funnits, har dessa anförts. Sålunda är i landeboken intagna avskrifter av åtskilliga för övrigt icke kända medeltidsbrev, det äldsta ett på latin från 1209. De åstadkomna förteckningarna har inlevererats till häradsprostarna, som i sin tur enligt kungabrevets föreskrift har överlämnat listorna till superintendenten. I dennes kansli har sedan de influtna uppgifterna hoparbetats. Lunds stifts landebok, som det

Dyke Herred Dünckeslo Sogum Kæitius vistoris

Quinamenta	gld
Donna Xij	vij pmd
By	vij pmd
fructus	xviij m
Lanes	m
Birs	vij
Optu	vij
Donna Xij	vij pmd
Mlanda et sup.	70 pmd

Bona Mense vistoris

Christina Monasterium & Vast. vngg. viffim. velligum
ad Monasterium vistoris et pmd pmd velligum
Donnamij in et d. d. d. d. d.

Bygord & Sallroys vung

Sallroys ager	7/11
Vester pæstis ager	1/11
Norund for pmd	7/11
Vester vord for pmd	1/11
7 pmd pmd	7/11
fructus	7/11
Orens ager	1/11
Nor dungs ager	7/11
Morlum vngg. vngg.	7/11
Vester vord ager	2/11
Bygord	7/11
Sallroys ager	7/11
Vester vngg. ager	7/11
Vester vngg. ager	7/11
Stor vngg. ager	7/11
Mor vngg. ager	7/11
Stor ager	1/11

färdiga verket brukar kallas, föreligger i två handskrifter från 1500-talet. Den ena har sedermera kommit att förvaras i Uppsala universitetsbibliotek, den andra finns i Landsarkivet i Lund. Den förra, kallad handskrift A, har redan under arbetets gång eller omedelbart därefter bearbetats och kompletterats. Den företer nämligen talrika efteråt gjorda tillägg. Av hittills outredd anledning omfattar A endast Torna, Färs, Frosta, (Ö. och V.) Göinge, Gärds, Albo, Järrestads och Ingelstads härader i Skåne. Det finns såvitt man hittills kan se ingenting som tyder på att A någonsin har omfattat hela stiftet. Lunda-handskriften, som kallas B, är den enda kompletta. Den utgör för ovannämnda härader en avskrift av A. Vilken den omedelbara förlagan har varit för övriga delar av B kan åtminstone tills vidare icke avgöras. Även B företer senare tillägg, bland vilka märkes sådana som härrör från reduktionskommissionens arbete vid slutet av 1600-talet.

När man talar om Lunds stifts landbok, är det vanligen handskrift B man tänker på. Det är den som genom århundraden varit en ofta anlitad källa i frågor som rört kyrkans egendomsförhållanden i det forna Lunds stift. Handskriften omfattar icke mindre än omkring 2400 foliosidor. Den har i svensk tid varit uppdelad i flera volymer, så att en del har förvarats i vartdera av landskontoren i Malmö, Kristianstad och Karlskrona. Som prov på dess innehåll och uppställning skall här avtryckas så stora delar av en socken, Bunkelflo i Oxie härad, strax söder om Malmö, att läsaren får en uppfattning om boken. Partiet om socknen upptar i handskrift B sidorna 1173—1185. Jämför även avbildningen sid. 27.

BUNCKEFLO SOGNN

Reditus pastoris

Decimantes	xlv
Decimæ Rug	vij pundt
Byg	viiij pundt
hauffre	xviiij tē
Lamb	xx
Gies	xxx
Offir	xxiiij mk
Decimæ Rug ¹	v pundtt
Minuta ut supra.	

Bona Mensæ pastoris

Poffuill Morthenssenn y Naffintorpp
giuffuir aarligen ad Mensam pastoris aff
siin gaardtt landgille iij mk
Dominium er tiill Lunde gaardtt

Bygiordt y Salhøys wong

Salhøys agir	iij skē
Vestre salhøys agir	j skē
Norenn for söenn	ij skē
Lille noren for söenn	j skē
ij synden sörygge	v skē
hulager	ij skē

(osv.)

Bona Curie pastoris

Bygiordt y Syndre wongh

Vintrie gaar agre	iij skē
ij smaa sticke östenn steensagir	ij skē
Stens agir	v skē
Mölle agir	v skē
Portt agir	v skē

(osv.)

Onera pastoris

Altere hauffre	iiij tē j skē
Cathedraticum	xx ß j alb.
Formarsk hauffre	j tē

Bona Ecclesie

Lille Lauritz y Wintrie giuffuir aarligen
tiill kircken aff en kirckens gaardtt land-
gille xviiij ß

Dominium er tiill Lunde gaardtt

Bygiordt y Norre wongh

Alwey agir	v skē
Kierlinge agir	iiij skē

¹ Fel för: helneskyld.

Skiiffshöy	iiij sk̄r
Maëryggen	iiij skē
hauffre iordtt v stycker saais mz	iiij tē
Bygiordt y Malhöys wongh	
Gaar ageren	iiij sk̄r

(osv.)

Margrette Truelsse y Naffintorpp giiffuir aarligen till kircken aff en kirckens gaardtt hun haffuir Landgille pendinge j löde mk

Dominium er tiill Lundegaardtt

Bygiordt y Salhöys wongh

Hör agir	j skē
hamp agir	j skē
Spundett	j skē

(osv.)

Ett gadehuuss y Vintrie aff dett giiffuir aarligen till kirckenn Landgille pendinge xviiij ß

Dominium tiill Stichtedt.

Reditus æditu j

Helneskyldtt byg v j pundt iiij sk̄r
Minuta vt supra

Bona Curia æditu j

Bygiordt y Syndre wongh

Lille Spunds agir	j skē
Store Spunds agir	iiij sk̄r
Tofftenn	v sk̄r
Biers agir	iiij sk̄r
Lille biers agir	iiij sk̄r
Dügis agir	iiij skē
Maë ryggen	iiij sk̄r

hauffre iordt

ij sortt Rocke	j tē
----------------	------

(osv.)

Hauffre iordt paa Engene

iiij sticke	v tē
-------------	------

høø paa Engene

Lang engen	ij les
Tag engen	ij haffuir
Bre engenn	j les

Aff denne for^{ne} gaardtt och grundtt giiffuir bonden inthed langille tiill Sogndegndtt. Men y den stædt hielper hand Degndtt att sauffne siin Paaskemadt och helneskyldtt och age hannom denn wd tiill Malmö. Dominium er nu tiill Lunde gaardtt siiden att sæde degnd hand döde.

Vid första påseende synes landeboken, representerad av det meddelade lilla provet, ha samma brist på charm som äldre kamerala handlingar i allmänhet. Stavningen är mer pittoresk än enkel och begriplig, facktermer både på latin och på folkspråket samt förkortningar förekommer rikligt, och det hela ger mest intryck av monotona uppräknningar, ett intryck som snarast förstärkes vid ett studium av större sammanhängande partier. Ett något djupare inträngande visar dock, att det rör sig om ett material av osedvanligt intresse, från skilda synpunkter sett. Med utgångspunkt från utdraget ovan skall lämnas en kortfattad schematisk översikt över landebokens uppställning och innehåll.

Avsnittet om en socken vilken som helst sönderfaller normalt i tre huvudavdelningar: 1) sockenprästens inkomster och prästgårdens egendom samt prästens utskylder 2) kyrkans egendom 3) klockarens inkomster och klockargårdens egendom samt klockarens utskylder. Städerna företer en del avvikelser, bl. a. beroende på att under dem upptages en del poster som avser kapell, hospital och skolor.

Till avd. 1 hör fyra av rubrikerna ovan: "Reditus pastoris", pastors lön, "Bona Mensæ pastoris", egentligen "prästbordets egendom", "Bona Curia pastoris", prästgårdens egendom, samt "Onera pastoris".

I avdelningen om pastors lön, vilken liksom boken i dess helhet är uppställd efter ett tämligen fast schema, nämnes först antalet tiondegivare (decimantes), därefter mängden av olika tiondepersedlar i form av spannmål och husdjur och slutligen ett penningbelopp årligen inflytande såsom offer från

sockenborna vid vissa stora kyrkliga högtider. Storleken av samtliga dessa poster kan variera högst betydligt. Bunkeflo, som förser sin präst med 20 lamm, 30 gäss och 24 marks offer, är ett jämförelsevis fett pastorat vid sidan av exempelvis Törringe i samma härad med 5 lamm, 12 gäss och 9 marks offer eller Knästorp i Bara härad med siffrorna 4, 11 och 4. — Går man till socknar utanför jordbruksbygderna finner man också andra slags tiondepersedlar, såsom kid, basttråd, lin, järn och fisk.

Uttrycket *Minuta ut supra*, "småinkomster såsom ovan", förekommer i landeboken allmänt och syftar tillbaka på en förteckning under den första socknen i varje härad. I detta fall refererar den till följande uppgifter under Västra Skrävlinge:

helnneskyldtt	v pund ij skr bygh
Sponsalia	v ß
Funeralia	v ß
Introduct(io)	v ß
Paaskemadtt	

Det vill i klartext säga, att pastor i Skrävlinge (och följaktligen också i Bunkeflo) hade följande "småinkomster": 1) Viss mängd spannmål såsom "helgonskyld". Denna kunde utgå i olika nyttigheter och förekommer icke genomgående i landeboken. 2) Ett mindre penningbelopp som arvode vid förrättande av vigsel, jordfästning och vid kvinnas inledande i kyrkan (söndagen efter bröllopet eller efter barnafödsel). 3) Vissa matvaror att av sockenborna inlevereras vid påsk.

De s. k. *Bona mensæ pastoris*, mensalerna, var intäkter i form av kontanter eller naturprodukter, som tillkom pastor i vissa socknar. Detta slags löneförstärkning var till sitt ursprung vanli-

gen på donationer vilande ersättningar för själamässor, instiftade under katolsk tid. I vårt exempel är pastors i Bunkeflo inkomst av detta slag 3 mark. Ägora till gården med denna gravation specificeras noggrant.

Därefter kommer en lika noggrann förteckning över prästgårdens egna ägor.

Avsnittet om pastors förmåner avslutas med en kort uppräknings av onera åvilande pastor. Dessa var av tre slag. "Altarhavre" kallades en avgift, tidigare erlagd till biskopen, möjligen såsom underhåll till dennes hästar. "Cathedraticum" var från början en avgift som ersatte skyldigheten att underhålla biskopen på hans visitationsresor. "Formarsk", egentligen "fodermarskgästeri", var på liknande sätt en motsvarighet till skyldigheten att på hans tjänstresor underhålla den ämbetsman i den biskopliga förvaltningen som kallades fodermarsk.

"Bona Ecclesiæ", den egendom som hörde till kyrkan i Bunkeflo, bestod vid denna tid av en gård i Vintrie by och en i Naffentorps by samt ett gatehus i Vintrie. Specifikationen av de båda gårdarnas ägor är så utförlig, att den i tryck fyller två packade sidor.

Klockarens lön består av "helgonskyld" samt småinkomster av liknande slag som prästens. Dessutom har han i tjänsten en klockargård, vars ägor noggrant uppges. I detta speciella fall erlägger klockarbonden intet kontant arrende till klockaren utan gör honom i stället vissa uppgivna tjänster.

Sådana ter sig i grova drag uppgifterna om en normalsocken i Lunds stifts landebok. Ser man till materialet i dess

helhet är variationerna emellertid många och ganska stora. De berör även det rent tekniska sättet för redovisning av materialet. Bl. a. märkes att i norra Halland (Faurås, Himle, Viske och Fjäre härader) jordegendoms omfattning icke fixeras så exakt som i övriga delar av landeboken, alltså med detaljerad uppräknings av ägorna. Sammantaga ger emellertid landebokens uppgifter en levande bild av kyrkans och prästerskapets villkor i 1500-talets Skåneland, framför allt naturligtvis i sådant som rör det ekonomiska och administrativa. Till det senare räknar jag t. ex. notiser om prebenden och annex, som lämnar viktig kunskap om dessa institutioner vid tiden i fråga. Detta är naturligtvis landebokens egentliga uppgift. Men den ger mycket därutöver. Några få exempel får illustrera detta.

Upplysningarna i ägoförteckningarna är av stor vikt för vår uppfattning om 1500-talets kulturlandskap i Sydskandinavien. Detta inses redan om man besinnar, att landeboken är drygt hundra år äldre än de äldsta lantmäterihandlingarna från dessa provinser, vilka stammar från 1600-talets sista år. Vi kan i ovan givna exempel bl. a. iakttaga indelningen av en bys jord i vångar. Vidare klassificeras jorden efter "bonitet". Man skilde mellan rågjord, kornjord och den sämre havrejorden. De ovan anförda tegnamnen Hampåker och Höråker, dvs. linåker, visar att man i Bunkeflo odlade hampa resp. lin. Storleken av ägorna, åker som äng, anges genom mängden utsäde (skäppor, tunnor) resp. avkastning, t. ex. i lass.

Förrådet av namn på såväl personer som lokaliteter är av stort värde. Vi möter i boken tusentals personer, re-

presenterande adel, präster, borgare och bönder. Medlemmarna av de två förstnämnda samhällsklasserna är åtminstone i allmänhet kända även från andra sammanhang, även om de ofta icke är lätta att identifiera. Många personer ur de breda lagren har emellertid gått till eftervärlden endast genom en liten notis i landeboken. Man kan konstatera karakteristiska skillnader mellan namnskicket i stad och på land. Städernas borgare har i icke ringa mån namn av tyskt ursprung, medan allmogen i långt mindre utsträckning har nåtts av den kulturvåg, som bragte dessa hit till Norden. Vissa namn, i synnerhet sådana av ålderdomligt kynne, är knutna till vissa alldeles bestämda trakter.

Av icke mindre intresse är de särdeles talrika ortnamnen. Ofta erbjuder landeboken de äldsta kända skrivningarna av dylika och lämnar bl. a. därigenom väsentliga bidrag till deras tolkning. Som särskilt viktiga framstår emellertid namnen på ägolotter, som förekommer i tiotusental och därmed gör landeboken till en för Norden enastående och i sitt slag oumbärlig källa för nordisk namnforskning. Den sätter oss i stånd att anställa jämförelser med motsvarande förhållanden t. ex. på kontinenten och i England, varifrån ett rikt stoff är bevarat. Bland språkmaterialet i vårt prov märkes Alwey, Spundett (också i Spundsagir) och Tagengen. Alvej är ett välkänt ord med betydelsen "huvudväg, landsväg", som numera är helt föråldrat utom i Jylland. Förleden *Al-* lever kvar i gatunamnet *Algatan* "huvudgatan", t. ex. i Lund. *Alweys* agir alltså "åkern vid stora landsvägen". *Spundet*, som uppträder åtskilliga gånger i Landeboken, är sannolikt identiskt med ett i Skåne numera

okänt ord spund "ruta el. fyrkant i mönster". Tagengen är "ängen på vilken det växer tag"; tag är ordet "tak", här i bet. "täckningsmaterial till vekt tak", dvs. långhalm eller vass (Phragmites). I detta fall rör det sig naturligtvis om vegetation av vass.

Här och var möter bilder av dagligt liv i Norden, företrädesvis i samband med klagomål över oförrätter och intrång av olika slag. Ett par exempel må anföras.

Från Löderup i Ingelstads härad berättas en historia om åldrätter på Sandhammaren, från vilka prästen brukat få ål. En namngiven ridefogde under Malmöhus slott — häradet hörde i äldre tid till Malmöhus län — hade en söndag år 1566 under gudstjänsttid låtit ta garnen från den ena drätten. För att få igen redskapen hade man måst lova den orättrådige fogden den del av fångsten, som annars prästen skulle ha. Prästen får nu ingenting.

I V. Vram i Gärds härad har det av gammalt varit misshälligheter mellan prästen och byamännen. Detta bevisas med att i över hundra år ingen präst dött i V. Vram, utan de har alltid sökt förflyttning därifrån så fort som möjligt. Prästgården, jord och byggnader, befinner sig också i miserabelt skick.

I Nättraby i Medelstads härad har det inträffat att en kungens fogde helt enkelt arrenderat ut en kyrkan tillhörig ö, Hagelö, till en bonde. Inför fogdens maktspråk hade kyrkans representanter måst tiga, men "nu vill de gärna ha den tillbaka", som det så hovsamt heter.

De intentioner, som för det gamla Lunds stift medförde tillkomsten av landeboken, har som man kan vänta tagit sig uttryck också på andra håll i

Danmarks rike. Runt om har man där vid ungefär samma tid registrerat kyrklig egendom. Ingenstädes har detta arbete emellertid lett till så enhetliga och så detaljerade uppgifter som just i Lunds stift. Närmast i storlek kommer den av trycket utgivna Sjöllands stifts landebok av 1567 (utg. av S. Gissel 1956). I de danska landsarkiven ligger en mängd material av liknande slag, som dock aldrig kommit så långt som till utredigering av "landeböcker" för hela stift. Oslo och Hamars stifts jordebok 1574—77 (utg. av S. Kolsrud 1929) är upplagd i mycket mindre skala och innehåller vida färre slag av uppgifter.

För kulturforskning av allehanda slag inom de berörda landskapen är Lunds stifts landebok en rikt flödande källa, som ännu har utnyttjats endast i obetydlig mån.

Bertil Ejder

Litteratur utöver den strax ovan nämnda:

Lunds stifts landebok 1—2, utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder (Skånska senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund 4—5, 1950—52). — Utgör ett avtryck av landebokens text. En tredje del, omfattande handskriftsbeskrivning, historisk inledning samt person- och ortnamnsregister, är under utarbetande.

L. B. Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af adeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge från äldre tider till år 1660... 1—2, Lund 1848.

E. Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, Stockholm 1936 (Statens offentliga utredningar 1936: 28).

K. G. Ljunggren, Österlen i Lunds stifts landebok (I: Tumathorps Sanct Knuts Gille, Tänkebok 1952).

Rutger Macklean och Svaneholm

Den 7—9 augusti 1961 ägde det 12:e Nordiska historikermötet rum i Lund. Till detta samlades historiker från alla de nordiska länderna med universitetsprofessorerna och riksarkivarierna i spetsen. I anslutning till mötet företogs torsdagen den 10 augusti en exkursion till sydöstra Skåne. Under vägen besökte deltagarna Svaneholm, där docent *Sture M. Waller* höll detta orienterande föredrag.

C. A. Ehrensvärds karikatyr av Rutger Macklean från 1799.

Foto Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum.

Det som ger Svaneholm historisk ryktbarhet och betydelse är de icke endast för Skåne utan även för hela Sverige banbrytande reformer på jordbrukets område, vilka genomfördes här i slutet av 1700-talet. Att just detta gods kom att spela en sådan roll som föregångare, berodde utan tvivel på den dåvarande ägaren.

Det var baronen Rutger Macklean, som 40-årig ärvde godset efter en 1782 avliden morbror och ägde det till sin död 1816. Han hade en något växlande levnad bakom sig. Efter studier i Lund och tjänstgöring vid Göta hovrätt hade han blivit officer och så småningom även hovman; från 1780 kammarherre hos Gustav III:s danskfödda gemål Sofia Magdalena.

De egenskaper som traditionellt brukar anses utmärka hovmannen saknade Macklean dock helt. Han var tvärtom till ytterlighet självständig, egensinnig, mycket stridbar och främmande för all

flärd. Det var även egenskaper, som kom att präglade hans verksamhet här på Svaneholm, hur tidstypisk och präglad av tidens allmänna idéer denna än också var.

Den första reformen, samtidigt den av både samtid och eftervärld mest uppmärksammade, var ett radikalt enskifte. Då det stora godset, 51 hela hemman, låg samlat i en enda socken, Skurup, och omfattade praktiskt taget hela denna, kunde reformen genomföras efter Mackleans intentioner utan hänsyn till andra jordägare.

Syftet med enskiftet var ju att skapa förutsättningar för en mer rationell produktion och därmed för ett mer lönande jordbruk. Nya redskap och nya växtföljder infördes. För att de underlydande lättare skulle kunna tillägna sig nya metoder, inrättades även skolor på godset.

Det ur godsägarsynpunkt mest revolutionerande var, att den traditionella

dagsverksskyldigheten helt avskaffades och ersattes med kontant betalda arrenden. Kontrakten slöts för lång tid, till sist för arrendebondens livstid. Baronen fortsatte emellertid att själv bruka ej blott huvudgården utan även de fem från denna avstyckade s. k. farmerna.

Varifrån Macklean närmast fått idéerna till sina reformer, har ganska mycket diskuterats. Sådana låg ju i hög grad i tiden, och flera olika förebilder är tänkbara. Man har pekat på både England, Belgien och Danmark. Bevisen för hans förbindelser med dessa länder i början av 1780-talet eller tidigare är dock mycket klena. Då samtida framhållit, att baronen hämtade inspiration särskilt i sitt bibliotek, synes det vara av betydelse, att den där befintliga lantbrukslitteraturen främst var tysk och fransk; när det gäller skiftesfrågor särskilt tysk. Dylika problem var ock vid denna tid högst aktuella flerstädes i Nordtyskland, och det kan nog ifrågasättas, om ej vägen dit över det då ännu svenska Stralsund, bildligt talat, var kortare än den över Sundet till Danmark. Ännu i mitten på 1790-talet tycks det i varje fall ha varit dåligt ställt med Mackleans personliga förbindelser med reformivrande danska storgodsägare.

Då en forskare — Gustaf Utterström — pekat på den s. k. avvitrningen i Finland som en föregångare till enskiftet i Sverige, kan det vara värt att nämna, att Macklean vid 1778—1779 års riksdag tillhörde ett utskott, som hade att behandla problem rörande avvitrningen.

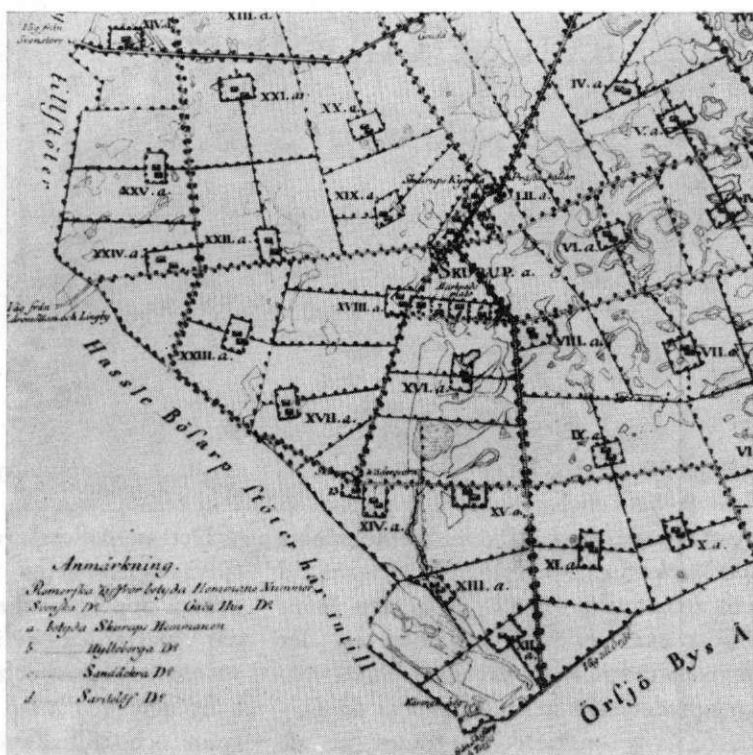
Syftet med Mackleans reformer har ofta framställts, som om det främst skulle ha varit att förbättra de underhavandes både materiella och andliga

villkor. En sådan osjälviskhet förefaller dock alltför ädel för att vara sannolik. En blick i de i Lunds landsarkiv bevarade godsräkenskaperna visar också, att privatekonomiska skäl gjorde reformer av godsdriften högst angelägna. Sina reformer genomförde Macklean som en upplyst despot. Då bönderna ej ville flytta ut från byarna, skall han enligt traditionen egenhändigt handgripligen ha släpat i väg med ett par av dem.

En samtida beundrare har uppgett, att Macklean anpassade allt efter klimat och lokala förhållanden. Mer påfallande ter sig de tidstypiska dragen. Dit hör ej blott den starka tron på jordbrukets betydelse, den allmännyttiga egennyttnen och den upplysta despotismen utan även den stränga rationalism som tillämpades vid reformerna. Det sistnämnda förhållandet illustreras slående av skifteskartan, där de olika gårdarna utgör nästan geometriskt likformiga figurer med åbyggnaderna i mitten.

Det har påståtts, att en gränsdragning efter linjal skulle vara något enastående i Europa (Per Nyström), men det förekom faktiskt i England och kanske även på närmare håll. Macklean hade i varje fall en förebild i sitt bibliotek. I ett där befintligt arbete, tryckt i Flensburg 1767, rekommenderas kvadratiske eller rektangulära skiften med byggnaderna i mitten.

Även om utgångspunkten vid skiftet togs i den gamla sätesgården Skuderup, Svaneholms medeltida föregångare, tycks Macklean ej i övrigt ha haft någon aktning för det förgångna eller historiskt givna. Betecknande här för är, att slottet här på Svaneholm i början av 1800-talet befann sig i uppenbart förfall, trots att ägarens eko-

Detalj av enskifteskartan över Skurup.

(Lunds Universitetsbibliotek).

nomi då ej kan ha lagt hinder i vägen för underhållet. Det praktiskt nyttiga och rationella var det enda som betydde något för baronen. Det var också ett tidstypiskt drag, som bekant dock ej endast under 1700-talet.

Det verk som Macklean och likasinnade godsägare utförde, har kallats "baronernas revolution" (O. Bjurling). Förvisso var det något av en sådan; och en revolution "rymmer alltid svett och tårar" (L. Weibull). De som drabbades var som redan antytts närmast de gamla arrendebönderna, av vilka mer än hälften föredrog att flytta till andra ännu oskiftade gods. Godsägarens ekonomi blev förvisso också hårt ansträngd. Krisen kunde dock övervinnas. Nya bönder kom i de gamlas ställe. Snart ökade både befolkningen och inkomsterna av

godset. Efter ett tjugotal år uppgav Macklean, att den årliga avkastningen stigit med 4600 riksdaler. Det var en god generalslön den gången.

Den mer radikala skiftespolitik som i Sverige inleddes här på Svaneholm medförde en total omvälvning av förhållandena på landsbygden. I vår tid finns det ju många som menar, att det skulle ha varit lyckligt, om skiftet genomförts smidigare och mindre konsekvent. Om detta är riktigt, vilar ett stort ansvar på Rutger Macklean. Framgången för hans intentioner blev i varje fall så stor, att det med rätta kunnat sägas, att det sydsåkanska landskap, vi ännu idag ser omkring oss, är sådant som baronen en gång drömde, att det skulle bli.

Sture M. Waller

Macklean och mackelera

Om det skånska lerhuset

Då Rutger Macklean år 1782 tillträdde Svaneholm hörde till godset en stor mängd skog, vilken skattades hårt av Macklean. Den under Mackleans tid i Skurup verksamme kyrkoherden Jeuns Hjort skriver: inte nog med att det åtgick trävirke till det stora antal nybyggnader som måste uppföras då gårdarna vid enskiftet flyttades ut ur byarna, utan de förbönder som städs-lats från grannsocknarna för att göra körslor, ville inte taga emot betalning i pengar utan önskade ersättning i form av ved. Det åtgick också mycket virke till de experiment med nya jordbruksredskap som företogs på Svaneholm.

Det är under sådana förhållanden knappast förvånande att Macklean sökte nya utvägar för att skaffa byggnadsmaterial som sparade trä. I G. Adlersparres "Läsning i blandade ämnen" kan man få närmare upplysning om detta. År 1787 skall ett kommerseråd Reichenbach i Pommern ha försökt att införa en metod att bygga hus av enbart lermassa, utan träkonstruktion. Försöket fick inte någon större framgång, men Macklean som hörde talas om metoden, sände en lärjunge till Pommern och lät sedan på Svaneholm

uppföra ett antal byggnader i den nya tekniken.

Det av Adlersparre rekommenderade tillvägagångssättet var följande: Lera gräves upp och utbredes på ett område där matjorden avlägsnats. Sand och vatten tillföres och massan ältas för hand och med hjälp av oxar som drivas fram och tillbaka över området. När ältan blivit tillräckligt smidig tillföres halm som inarbetas väl. Av detta material uppföres sedan väggarna med hjälp av grep och avjämnas på in- och utsidan. Dörr och fönsterkarmar förankras med järnkrampor i väggen. Över fönstren slås valv eller insättes plankor. Då väggarna torkat infälles upptill en lejd på vilken taket sedan vilar.

Denna av Macklean i Sverige introducerade byggnadsmetod kom i Sydvästskåne att kallas "mackelering". Ordets etymologi torde vara ganska klar. I J. E. Rietz' dialektlexikon läses följande: "Makklera, makke-lera, v. a. 1 af lera och sammanältad halm göra murbruk till väggar; af sådant ämne uppföra byggnader." . . . "Jfr. d. (danska) makke sammen, blanda, röra samman;" Rutger Macklean hette 1782 då han kom till Svaneholm Mackeléer. Han fick namnet Macklean först 1784

Kantorshuset i Skurup uppfört med mackelerade väggar.

Foto förf.

Kantorshuset under reparation, 1955. De sammanältade lerlagren framträder tydligt under väggarnas puts.

Foto: Lidberg, Skurup.

då han introducerades på riddarhuset. Det namn han bar när folket på Svaneholm stiftade hans bekantskap fick han behålla hos allmogen och det var detta som med en nära till hands liggande ordlek fick ge namn åt byggnadsmetoden.

Bristen på virke förmärktes även på andra ställen i landet, även om den inte var så stor som myndigheterna lät påskina. Med enskiftet spreds även "mackeleringen" utanför Skurups socken, och metoden kom att användas under hela 1800-talet, framförallt i Skåne. Den hade stora fördelar, byggnaderna blev, jämfört med korsvirkeshusen, mycket täta och om de blivit väl ytbehandlade med kalk tämligen underhållsfria. Nackdelarna var dock betydande, framförallt blev arbetskostnaderna dryga och därför fick lerbyggnadsmetoden inte den spridning som dess ivriga förespråkare hoppats.

Under de sista åren av 1700-talet och förra hälften av 1800-talet utkom en rad propagandaskrifter för "ler-hus"-byggnad, dock ingen med Macklean

som författare. I dennes bibliotek på Svaneholm ingår två broschyrer om "lerhus", båda utkomna ca tio år efter hans egna försök.

Idag finns endast några få "mackelerade" hus kvar i Skurups sn. I övriga Sydvästskåne torde dock finnas betydligt fler sådana, ehuru lerväggarna döles av många lager kalk och är svåra att avslöja.

Gustaf Trotzig

Använd litteratur:

Adlersparre, G., Läsning i blandade ämnen, 1797—1801.

Weibull, L., Historisk Tidskrift för Skåne-land 7, 1917.

Ingers, E., Bonden i svensk historia II, 1948.

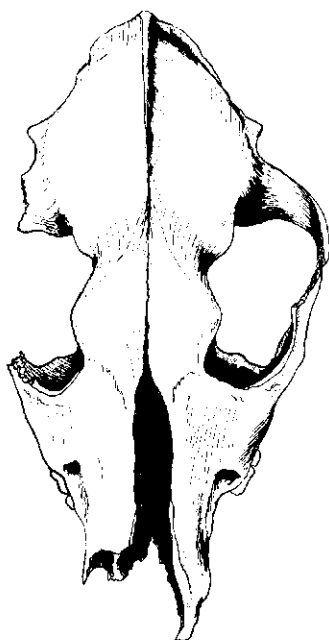
Rietz, J. E., Svenskt dialektlexikon, 1867.

Stenklo, A., Gårdar och hus i Wemmenhögs härad, Wemmenhögs härads fornminnes och hembygdsförening I: 6—7, 1944.

EFTERLYSNING

av offerkällor

Under rubriken *efterlysning* skall forskarna i Ale beredas tillfälle att kortfattat presentera aktuella arbetsuppgifter och hos läsekretsen efterlysa eventuellt nytt material. Docent *Berta Stjernquist* inleder med att efterlysa uppgifter om offerkällor i anslutning till en undersökning av Röekillorna i Hagestad.

Vinjetten visar ett hundkranium, offerfynd från Röekillorna (efter teckning av Bengt Salomonsson).

På Hagestad nr 41 i Löderup sn har sedan gammalt funnits ett källsprång med rikligt flödande vatten. För något mer än 10 år sedan växte ännu en al och några buskar vid källan och på ett litet område omkring den frodades starrtuvor på gungfly. Runt omkring gick odlingen fram, men det idylliska området vid källan kunde inte torrläggas trots upprepade dräneringsförsök. Vid vissa årstider var vattentillströmningen så stark, att stora delar av fältet stod under vatten. Källan kallas för *Röekillorna* och den avvattnas av den numera dränerade Röekillebäcken. Den starkt röda utfällningen i det järn-

haltiga vattnet har säkerligen givit anledning till namnet.

År 1951 anlades en brandbrunn på platsen. Då det stora cementkaret grävdes ned, påträffades rikligt med djurben, ben av människa, benspetsar, en stenyxa, slipstenar, krosstenar, bitar av lerkärl o. s. v. Vattnet bröt vid grävningen fram med stor kraft och förde upp föremål från djupet. En del av dem kunde dateras till tidigneolitisk tid (döstit). Av en ren tillfällighet fick man alltså på detta sätt veta, att man under förhistorisk tid kastat ben och redskap i källans vatten.

Fyndet har givit anledning till en

utgrävning, som pågår för närvarande. Den har lämnat rikligt med fynd från sten-, brons- och järnålder och det är dessutom stora mängder märkekluvna djurben, som man måste tolka som måltidsrester. Av stort intresse är dessutom talrika ben av hund. Hela hundskelett ha påträffats vid källans rand tillsammans med söndertrampade krukskärvor. Större bitar av lerkärl tala för att man ställt ner krukor vid källan. Man kan antaga, att de innehållit matvaror. Söder om källan är låglänt terräng. Vattnet måste här ha bildat en grund vattensamling. Ett provschakt, som dragits fram över detta område visar, att redskap och ben här lagts eller kastats ned. På ett ställe påträffades en fin anläggning med stensättning, djurben och en flintyx.

Fynden visa, att Röekillorna under en lång tid varit offerplats. Det ligger nära till hands att antaga, att det starkt

järnhaltiga, röda vattnet på de förhistoriska människorna gjort ett övernaturligt intryck. Till detta kan den livliga vattentillströmningen från djupet ha bidragit, så mycket mer som det starka vattentrycket ofta ger en bubblande rörelse åt vattnet.

I samband med utgrävningen av Röekillorna göres en inventering av offerfynd i källor, vattensamlingar och mossmarker. Många källor ha rensats upp vid upprepade tillfällen och fynd kunna då ha kommit fram. Utom de fynd, som hamnat i museerna, finns det kanske i privat ägo föremål från sådana platser. För att registreringen skall kunna bli så fullständig som möjligt är det av största vikt, att alla sådana fynd anmälas. Alla uppgifter mottagas med största tacksambet av

Berta Stjernquist

Lunds universitets historiska museum, Lund

AKTUELLT OM ANTIKVARISKT

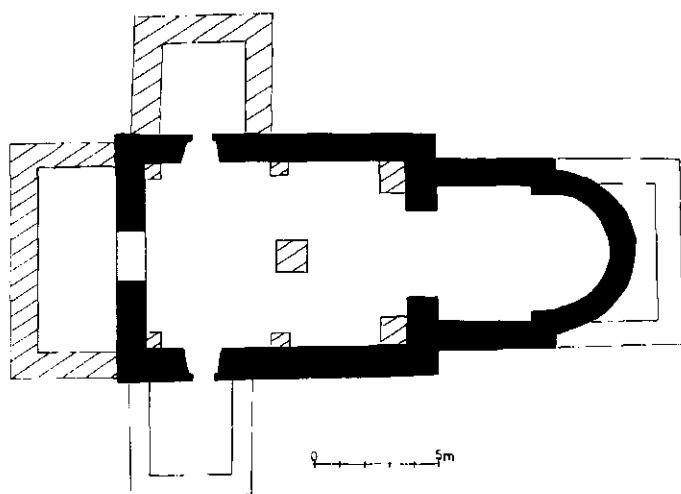
Utgrävt

Av premonstratenserklostret i *Bäckaskog*, anlagt vid mitten av 1200-talet döljer sig betydande partier inom den slottsanläggning från 1600- och 1700-talen som i dag har blivit en så stor turistisk sevärdhet. Under de senaste åren har bl. a. två rikt profilerade portaler i klosterkyrkans kor påträffats och fragment av kalkmålningar från omkring 1300. I sommar har omfattande partier av borggården, söder om kyrkan frilagt varvid rester av rivna klosterbyggnader framkommit. Bäst bevarad var grunden till en kvadratisk sakristia med tegelgolv invid koret. En begravningsplats har även kunnat lokaliseras.

Under sensommaren i år utgrävdes ruinen till den på 1860-talet rivna socken-

kyrkan i *Tjörnarps*. Kyrkan har ursprungligen varit av vanlig romansk typ med långhus, smalare kor och absid. Planformen, dekorativa detaljer och myntfynd gör det sannolikt att kyrkan uppförts under 1100-talets andra hälft. I väster påträffades grunden till en tillbyggnad, troligen ett brett västtorn. Senare under medeltiden fick långhuset, liksom grannkyrkan N. Mellby en tvåskeppig välvning. Kyrkan har haft både nord- och sydportal och två vapenhus — det norra förmodligen från medeltiden, det södra från nyare tid. I sen tid har absiden rivits och koret fått rak avslutning.

Skånska Glasbruket i Perstorp (Hindrikstorp) eller "Skånska Manufakturerna", som firmabeteckningen en gång löd,

Tjörnarps gamla kyrka,
schematisk plan.

har blivit utgrävd i år på bekostnad av Skånska Ättiksfabriken. Bruket, som hör till de äldsta i landet, fick sina privilegier 1691 och glas av alla sorter blåstes här fram till 1762, då anläggningen förstördes genom mordbrand. — Den arkeologiska undersökningen har avslöjat grunden till en glashytta av imponerande mått och rester efter ett stort antal ugnar av olika storlek och konstruktion. Bilden av den industrihistoriskt viktiga anläggningen kompletteras av rika fynd av glas och verktyg.

HITTAT

Ett av årets mer sensationella fynd gjordes söder om Vätteryds stora järnåldersgravfält, där ett rikt ornerat betsel i brons och silver från omkring år 400 e. Kr. blottades i en grusås. Samma ås gömde det berömda Sösdalfyndet från folkvandringtid, som togs upp 1929. Det är uppenbart att denna plats varit kult område under tidig folkvandringtid.

UTSTÄLLT

Österlens museum har i sommar kunnat visa en stor, rätt unik utställning, kallad *Sex Samlares Silver*. Det är nämligen tack vare stort intresse och tillmötesgående från sex silversamlare — i Gladsax, Simrishamn, Skillinge, Valleberga, Eriksdal och Ystad — men också från Kulturen, som denna fina samling av allmogens dräktsilver från Österlen har kunnat sammanföras. Den utställdes i Ö. Tommarp (i samband med en hantverksvecka) och därefter på Österlens Museum i Simrishamn, på Kulturen och Kristianstads Museum. Utställningen har erbjudit ett tillfälle att studera allmogesilver av alla de typer — från striglakors, ellakors och brudbälten ned till färsingaspännen och kiviakjäkator, tillverkade av guldsmeder i Ystad, Kristianstad, Simrishamn, Lund, Malmö etc. — som ej ofta återkommer, varför alla de ca. 400 silversmuckena fotograferats och katalogiserats.

SKÅNELITTERATUR

Historisk-antikvarisk bibliografi sammanställd av John Tuneld

1960

- Blomgren, Erik*, Vadensjö bönder. 1. Lund, Gleerup, 1960. 219 sid. Kr. 23:75.
- Edvardsson, Vigo*, Loshultskuppen 1676. En märklig händelse från snapphanefejden. Broby, Förf., 1960. 173 sid. Kr. 8:50.
- Eskeröd, Albert*, Skånes kust. 2 uppl. Stockholm, LT; [Seelig], 1960. 222, (2) sid. Kr. 21:—, inb. Kr. 26:—.
- Frostin, Ernst*, Helgedomar på Söderslätt. Korta kyrkobeskrivningar. 1. Skytts härad. Jordholmen, Förf., 1960. 237, (2) sid. 1 pl.-bl. Kr. 15:—.
- Landskrona stads äldre bebyggelse samt fornlämningar. 2 uppl. Landskrona, Kommittén för inventering av den äldre bebyggelsen i Landskrona, 1960. 139, (24) sid., 1 kartbl. Kr. 15:—.
- Ljungberg, Leif*, Gatunamnen i Malmö. Malmö, Drätselkontoret, 1960. 359 sid., 1 karta. Kr. 10:—; inb. Kr. 14:—.
- Lovén, Nils Henr.*, Skytts härad. En akademisk avhandling från slutet av 1700-talet. [Orig:s titel: De territorio Skyttiano.] Från latin till svenska övers. och utg. genom Skytts härads hembygdsförening. Red. av Harald Lindal. [Rygg-titel: Skytts härad 1778.] Trelleborg, Skytts härads hembygdsförening, 1960. 127 sid. Kr. 3:—.
- Mölleryd, Anders W.*, Mölle-Kullen genom tiderna. Bidrag till Kullabygdens historia. Del 3. Stockholm, Förf., 1960. 163 sid. Kr. 7:50; inb. 11:—.
- Persson, Gunnar*, Min hemsocken Västerstad. Östraby, Stiftelsen Min hemsocken Västerstad, 1960. 228 sid. Kr. 15:—.
- Ranger, Anders*, Från gångna tider i Äsp-hult. Något om kyrkan, prästgården och prästerskapet. Äsp-hult, Äsp-hults kyrkoråd, 1960. 142 sid. Kr. 8:—.
- Tuneld, John* (utg.), Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690. Med inledning, noter och register utg. av John Tuneld. 1. Rannsakingarna efter antikviteter 1667—68. 2. Prästrelationerna till Andreas Stobæus 1690—93. Lund 1960. CWK Gleerup. 8:o, XX, 225 sid. Kr. 30:—, (Skrifter utg. av Kungl Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. 59.)
- Vemmenhögs härad i helg och vardag. Foto: J. Olsson. Trelleborg, Trelleborgs all-handa, 1960. (149) sid. Inb. Kr. 12:50.
- Åberg, Alf*, Skånska slott och deras herrar. En krönika i ord och bild om gårdar och minnesmärken. Stockholm, Bonniers, 1960. 234, (1) sid. Inb. Kr. 72:—.

1961

- Carlquist, Gunnar*, Lundst stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid. Ser. 2. Biografier. 8. Luggude kontrakt. Lund, Gleerup, 1961. (8), 522 sid. Kr. 45:—; inb. 55:—.
- Lund för hundra år sedan. Nya sparbanken i Lund. Minnesskrift till hundraårsjubileet 1961. [Red. av Sven Rydenfelt.] Lund, Nya sparbanken, 1961. 8:o. 123, (2) s., 4 pl., 1 faks.
- Mattisson, Karl*, Det sydsvenska halmtaket. Mit einer deutschen Zusammenfassung.

- (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund. 4.)
Lund, Folklivsarkivet, 1961. 179 sid.
Kr. 20:—.
- Nilsson, Arvid*, Exercisfältet, den sista resten av Landskrona stads norra fälad. En kultur- och naturhistorisk studie. (Skrifter utg. av Landskrona museiförening och Landskronatraktens natur. 3.) Landskrona, Törnqvists bokh., 1961. 166 sid.
Kr. 10:—.
- Sallius, Joel, Johannesson, Gösta & Arvastson, Allan*, Fälad blev stad. Historik med anledning av Eslövs femtioåriga tillvaro som stad. Eslöv, Drätselkammaren, 1961 (tr. 1960). 310, (1) sid. Kr. 10:—.
- Strömberg, Märta*, Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Völkerwanderungszeit — Wikingerzeit. 1. Textband. 2. Katalog und Tafeln. Lund, Gleerup, 1961. 229; 91, (1) sid., 77 pl.-sid.
Kr. 90:—, [Acta archaeologica Lundensia. Series in 4:o. 4.]
- Sydsvenska dagbladets årsbok. Malmö, Sydsv. dagbl. 1961. Hven. Tycho Brahes ö. Red.: Hans Dhejne. 1960. 148, (2) sid. Inb. Kr. 20:—.
- Tveiten, Hallvard*, Liv och leverne. Folklivet i en Skåne-socken [Torrlösa] under 1800-talet. 2 uppl. Lund, Skånsk kultur, 1962 [utg. 1961]. 128 sid. Kr. 12:—.

*

Bibliografien kommer att i fortsättningen utökas med litteratur även från Halland och Blekinge samt viktigare tidskriftsuppsatser.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 10 kr insättes på postgiro Lund 246831

Medlem erhåller kostnadsfritt

ALE

Historisk tidskrift för Skåneland

Utkommer med 3 häften 1962

INNEHÅLL

Tidskriften ALE. En presentation	1
Gustaf Åberg: Varför Ale?	3
Carin Bunte & Sven E. Noreen: Åhus medeltida stadsmur	7
Bengt Salomonsson: Den första skånska renjägarboplatsen	17
Märta Strömberg: Österlensk fornbygd	20
Bertil Ejder: Lunds stifts landebok	26
Sture M. Waller: Rutger Macklean	33
Gustaf Trotzig: Macklean och mackelera	36
Berta Stjernquist: Efterlysning av offerkällor	39
Aktuellt om antikvariskt	41
Skånelitteratur	43

Kr 3:50
C. W. K. GLEERUP

BOKFÖRLAG
LUND